ژبنی څېړنې

مؤلف :
پوهندوی نوراحمد شاکر

Ketabton.com

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه کتاب دوزمي مجلې د ۱۳۵۰ کال دلو مړۍ
او دوهمې گڼې په بدل کې چاپ شوی دی .

د کتاب د بین المللی کال په مناسبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبنی څیړنی

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مخ	مضمون
۱	لومړۍ خبري
۵	ژبپوهنه او د هغې څانګې
۶	ژبه او لیک
۸	د انسان صوتي غړي
۱۰	د آوازونو وتونځي
۱۳	د آوازونو ډولونه
۲۵	فونیتیکس او فونیمیکس
۲۸	فونیم
۳۱	مورفیم
۳۶	مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه ډولونه
۴۱	دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بیلولو لاري
۵۶	لهجوي اطلس
۶۷	د لهجوي اطلس اصطلاحات
۷۰	یادونه
۷۲	مأخذونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ خبرې

په اوسني نړۍ کې د ژبې پوهان په دې عقیده دي چه که سړی وغواړي چه یوه ژبه په داسې توګه تدریس کړي چه شاګرد په لږ وخت کې هغه ژبه زده کړي نو اړینه ده چه دهغه تر تدریس، هم د شاګرد د مورنۍ ژبې او هم دهغې ژبې چه شاګرد یې زده کول غواړي فونیمي او مورفیمي تجزیه وسي او د دغو دواړو ژبو ساختمان او جوړښت او نور خصوصیات په صحیح ډول سره څرګند سي، وروسته د دغو دواړو ژبو د ساختمان د مقایسې او پرتلې له مخې د هغوی د ساختمان توپیرونه معلوم سي.

دا ځکه چه هر کله چه سړی کومه ژبه زده کوي، ځکه چه دی د خپلې ژبې له ساختمان سره له کوچنیوالي څخه عادت لري نو که څه هم دی په دې و پوهیږي چه د ده مورنۍ ژبه او دا بله ژبه د جوړښت له مخې توپیر سره لري خو بیا هم د خپل عادت له مخې هغه مطالب چه په نوې ژبه کې یې اداکوي د خپلې ژبې د جوړښت له مخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترتیبوي . او ترڅو چه د ژبې شاګرد و دغو ټو پېرونو ته متوجه نسي او په دغه برخه کې ښه مشق او تمرین ونکړي ، د نوي ژبې د استعمالولو په وخت کې به د غو برخو کې تل له غلطیوا و اشتباه ګانو سره مخامخ کیږي .

د بېلو بېلو ژبو ویونکي د یوې ټاکلي ژبې په زده کړه کې بېل بېل مشکلات لري . که یو انګریزي ژبی او یو دري ژبی وغواړي چه پښتو زده کړي ، د دوی مشکلات سره یو شی ندي . د مثال په توګه د پښتو د دې دوو جملو (زه ډوډۍ خورم ، ما ډوډۍ وخوړه) په زده کړه کې پر ته له فونیمي مشکلاتو څخه انګریزي ژبی دوه مشکله لري : یو دا چه دده په ژبه کې فعل د نومور و جملو په پای کې نه راځي ، بل دا چه په انګریزي کې د واحد متکلم له پاره په فاعلي حالت کې یوازي یو ضمیر (I) موجود دی . مګر په پښتو کې دوه ضمیرونه (زه ، ما) استعمالیږي او د غه هر ضمیر د استعمال ټاکلي او مشخص ځایونه لري . نو ښایي چه دا هر و مرو ده ته و ښودل سي چه په پښتو کې فعل په کوم ځای کې راځي او په کوم ځای کې (زه) و وایي او په کوم ځای کې (ما) . دري ژبی بیا د فعل په برخه کې دو مره مشکلات نلري خو د نومور و ضمیرونو په برخه کې هغه مشکلات چه انګریزي ژبی یې لري دري ژبی یې هم لري . دغه رنګه د (دا زما کور دی) په برخه کې انګریزي ژبی د (زما کور) په برخه کې څه مشکل نلري . ځکه چه دی په خپله ژبه کې هم لومړی (زما) او بیا (کور) استعمالوي (my home) ، خو دري ژبی د مشکل سره مخامخ کیږي ، ځکه چه دی په دري ژبه کې لومړي (کور) او بیا (زما) وایي (خانهٔ من) .

دغه رنګه ځکه چه د ټولو ژبو ټول آوازونه سره یو شی ندي نو په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه کي هم د ژبي زده کوونکي ممکن مشکلات ولري . دا مشکلات هم اکثره پوښي نوي . د مثال په توګه د (ختڼکي) په کلمه کي انګريزي ژبي د (خ) او دري ژبي د (ټ) د تلفظ په برخه کي له مشکل سره مخامخ کيږي .

د ژبي په زده کړه کي د ژبي د بېلو بېلو لهجو د توپير څخه هم ستړګي نسي پټېدلای . که يوه ژبه څو لهجي ولري نو د هغي ژبي د زده کړي په لومړي سرکي ښايي چه له نوموړو لهجو څخه يوازي يوه لهجه انتخاب او هغه تدريس سي .

که د ژبي شاګرد وغواړي چه د يوې ژبي ټولي لهجي زده کاندي نو ښه لا دا ده چه دی لومړی يوه لهجه ښه زده کړي او وروسته بيا د هغي لهجي په شمول د نوموړي ژبي د ټولو لهجو توپيرونه مطالعه او زده کړي او وروسته نو په هره لهجه چه خبري کوي د نوموړو توپيرونو رعايت وکړي .

له نوموړي بيان څخه مطلب دا دی چه د نړۍ ژبي د داخلي ساختمان او جوړښت له مخي کټ مټ يو شی ندي او يوله بله توپير سره لري . هرکله چه کومه ژبه وکوم چا ته تدريس کيږي که د هغه چا مخصوص مشکلات چه د نوموړي ژبي په زده کړه کي يي لري په نظر کي ونيول سي نو د ژبي شاګرد کولای سي چه پر نوموړو مشکلاتو باندي په لږ وخت کي بريالی سي او په لږ وخت کي په صحيح ډول سره نوې ژبه زده کړي .

څنګه چه دمخه موهم وويل د ژبي د شاګرد مشکلات هغه وخت څرګندېدلای سي چه د شاګرد د ژبي ساختمان او د هغي ژبي جوړښت چه شاګرد يي زده کول غواړي په علمي ډول سره تجزيه او تحليل سي . د هغوی د آوازونو ډولونه، مورفيمونه او د مورفيمونو ترکيب او د کلام د اجزاو ترتيب او داسي نور خصوصيتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په صحیح ډول سره معلوم سي ، وروسته د مقایسې او پرتلې له مخې د نومو ړو دوارو ژبو توپیرونه (چه د دغو توپیرونو مجموعه په حقیقت کي د هغو مشکلاتو یوه مجموعه ده چه د ژبې زده کوونکي ته د ژبې د زده کړې په وخت کي ورپېښیږي) ښکاره سي.

په دې رساله کي د ژبې د ساختمان او جوړښت د سپړلو په باره کي ځیني مقدماتي- یادوني سوي دي او زیار ایستل سوی دی چه د ژبپوهنې علاقه مندانو ته د ژبې د آوازونو او فونیمونو او هغوی په فونیمیکي الفبا سره د لیکلو ، د مورفیمونو د معلومولو او د هغوی د ډولونو او بدلونونو په باره کي څه معلومات وړاندې سي او دغه رنګه د لویې ژبې د بېلو بېلو لهجو د څېړلو او د هغوی د ثبتولو لارې چه د ژبې د ساختمان او- جوړښت د معلومولو په برخه کي ډېر اهمیت لري په لنډ ډول وښوول سي او په دې توګه هغوی ته په دې باره کي د نورې زیاتې او بشپړې مطالعې له پاره زمینه برابره سي .

نوراحمد شاکر

ژبپوهنه او د هغې څانګې

ژبپوهنه هغه علم ته وایي چه د هغه په ذریعه د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت تر څېړنې لاندې نیول کېږي او مهمې څانګې یې دا دي: تشریحي ژبپوهنه، تاریخي ژبپوهنه او مقایسوي ژبپوهنه.

تشریحي ژبپوهنه (descriptive linguistics) د ژبپوهنې هغه اساسي او مهمه څانګه ده چه په هغه کې یوه ژبه بېله دې چه تاریخي بدلون او تحول یې په نظر کې ونیول شي په یوه ټاکلي او معین وخت کې مطالعه کېږي. په تاریخي ژبپوهنه (historical lin_guistics) کې د ژبې هغه تاریخي تحول او بدلون تر غور او څېړنې لاندې نیول کېږي چه په بېلو بېلو دورو کې ورپېښ سوی وي. په مقایسوي ژبپوهنه (comparative lin-guistics) کې خو ژبې چه له یوې کورنۍ څخه وي یا د ژبو خو کورنۍ په مقایسوي ډول تر غور لاندې نیولې کېږي او یو له بله سره پرتله کېږي خو چه د دوی ترمنځ نږدېوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اړیکې څرګندې سي .

په تاریخي ژبپوهنه کې دیوې ژبې مواد چه په دوو یا زیاتو دوړو کې د دتشریحي ژبپوهنې له مخې تهیه سوي او څېړل سوي وي مطالعه کېږي. په مقایسوي ژبپوهنه کې د دوو یا زیاتو ژبو یا لهجو هغه مواد چه د تشریحي ژبپوهنې له خوا راغونډ سوي او څېړل سوي وي ترغور لاندې نیول کېږي او د هغوی وړته والی معلومیږي. نو ددې له امله د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې پوهان او محققین د تشریحي ژبپوهنې په محققینو پسې ځي او هغه مواد مطالعه کوي چه د تشریحي ژبپوهنې د پوهانو له خوا تهیه سوي او څېړل سوي وي . مګر د تشریحي ژبپوهنې پوهانو او محققینو ته د تحقیق په وخت کې د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې د محققینو مواد په ښه نه ورځي .

ژبه او لیک

ژبه هغه آوازونه دي چه انسانان یې د خپلو افکارو او خیالاتو د څرګندولو په غرض تر یو خاص نظم او سیستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي او په دې توګه په خپلو منځونو کې یوله بله سره رابطه پیدا کوي . لیک هغه سیمبولونه او علامې دي چه د هغوی په واسطه انسانان یو له بله خپل افکار او خیالات اظهاروي . لیک په عمومي ډول پر دوو برخو باندې ویشل کیږي : یو تصویري لیک او بل الفبایي لیک . په تصویري لیک کې انسانان خپل فکرونه د تصویرونو او شکلونو په واسطه څرګند وي او د آوازونو سره کومه رابطه نلري . اما په الفبایي لیک کې د هغو آوازونو له پاره چه په خبرو اترو کې

استعمالیږي سیمبولونه راوړل کیږي او د دغه سیمبولونو مجموعه چه د یوې ژبې ـ
ټول آوازونه وښیي د ژبې الفبا بلله کیږي .

ژبه او لیک که څه هم یو له بله سره نږدې رابطه لري خو بیا هم ژبه بیل شی ده او لیک بیل شی دی او باید دا دواړه سره ګډ نه سي . یوازې پوهاند د ژبې او لیک تر منځ په ښه توګه توپیر کولای سي ، خو هغه کسان چه په دې باره کې یې غور نوی کړی ژبه او لیک دواړه یو شی بولي ، حتی کله کله څیني خلک لیک اساس بولي او په همدې اساس د ژبې قضاوت کوي حال دا چه اساس ژبه ده او د لیک قضاوت باید د ژبې پر اساس وسي . همدغسې اشتباه ګاني کله کله د ګرامر او ژبې تر منځ هم واقع کیږي . یوازې پوهاند هر کله چه د ژبې ګرامر لیکي هیڅ کله د موږنۍ ژبې ویونکي ته دا نه وایي چه داسې مه وایه داسې وایه . بلکه د دې پر ځای چه دی د موږنۍ ژبې وښیتن ته هدایت ورکړي دی پخپله باید د مورنۍ ژبې له ښښتن څخه هدایت واخلي ، یعنی باید پوښتنه څني وکړي چه تاسې څنګه وایاست ؟ هر ډول چه هغوی ویل دی باید هغه شی کټ مټ په خپله دیتها کي ضبط کړي . دا ځکه چه ګرامر د ژبې له مخې لیکل کیږي او ژبه د ګرامر له مخې منځ ته نه راځي . یوازې پوهاند هیڅ وخت دا زیاړه نه باسي چه د ژبې ټول مواد هر وم و تر عمومي قواعد ولاندي راولي . ځکه چه د ده په نزد د ګرامر د پوهانو په اصطلاح د ژبې استثناآت هغومره اهمیت لري لکه با قاعده شیان چه یې لري او استثناآت هم د ژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي . نو که چیرې دی له هغو څخه سترګې پټې کړي یا یې په بله بڼه سره وښیي په ـ حقیقت کی دی د ژبې د یوې مهمې برخې څخه سترګې پټوي او د ژبې د دغې برخې پر حقیقي بڼه او ساختمان باندې پرده غوړوي ، او هغه چا ته چه د ده د تحقیق له مخې نو موړې ژبه مطالعه کوي نیمګړي معلومات وړاندې کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان صوتي غړي

انسانان یوله بله خپل افکار او مطالب د آوازونو په واسطه اظهاروي . دغه آوازونه چه انسانان یې د صوتي غړو په واسطه له خولې یا پزې او یا خولې او پزې دواړو ولاړو څخه راباسي د فونیتیکس (Phonetics) او فونیمیکس (Phonemics) په واسطه چه د ژبپوهنې دوې مهمې څانګې دي مطالعه کیږي . په ژبپوهنه کې یوازې هغه آوازونه تر څېړنې لاندې نیول کیږي چه په ژبه او خبرواترو کې استعمالیږي . دادی اوس به د انسان هغه صوتي غړي چه د خبرواترو په وخت کې د آوازونو په تولیدولو کې مهم برخه لري په دې لاندې شکل کې وښیو :

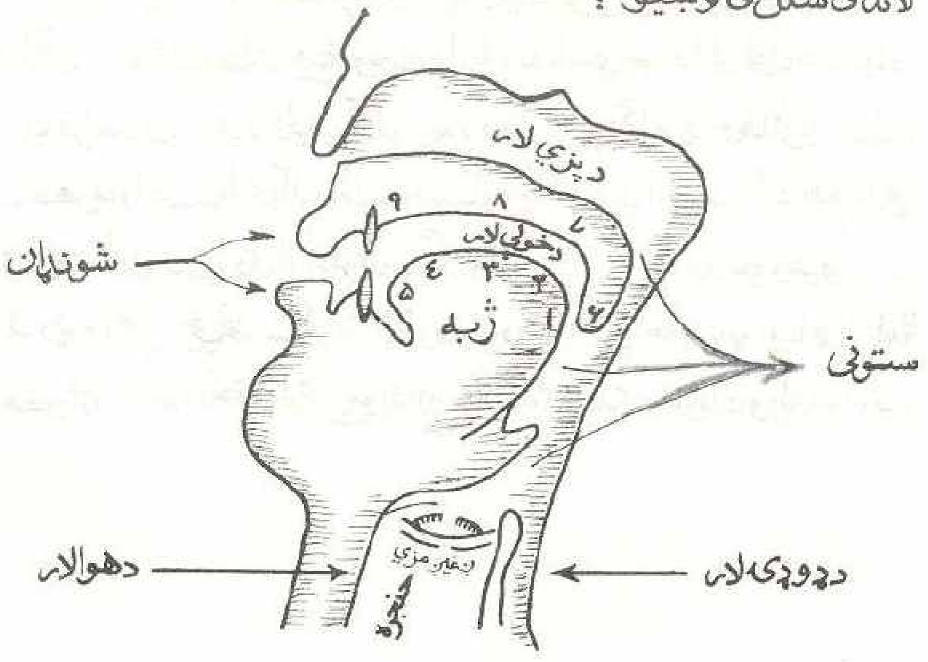

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېر شکل کې د انسان صوتي غړي په دې لاندې ډول سره ښودل سوي دي :

۱- ژبه : ژبه پر پنځو برخو باندې وېشل سوې ده : ۱- ریښه (root) ۲- وروستۍ برخه (dorsum) ۳- منځنۍ برخه (Center) ٤- د مخنۍ برخه (blade) ۵- د ژبې سر (tip).

۲- د خولې لوړه برخه : ۶- ژبۍ (uvula) ۷- نرم تالو (velum) ۸- زیږ تالو (dome)
۹- اوربې (Alveolar ridge).

۳- غاښونه او شونډې

٤- ستونی (pharynx) چه دوې لارې لري : یوه د خولې او بله د پزې . که نرم تالو پورتې خواته وخوځېږي نو د پزې لار وتړله شي ، او که ژبه د نرم تالو و خواته و خوځېږي د خولې لار وتړله سي .

۵ - ږغیز مزي (Vocal cords). د تنفسي نل په لوړه برخه کې موقعیت لري او د نریو تار و څخه تشکیل سوي دي . د آواز د اداکېدلو په وخت کې هوا د حنجرې (larynx) له خالیګاه څخه د ږغیز مزو تر منځ تېرېږي . که د هوا د تېرېدلو په وخت کې ږغیز مزي بېخي سره نژدې وي نو د هوا جریان يې ریږوي او کوم آوازچه په دغه وخت کې تولیدیږي ږغن آواز (Voiced sound) یې بولي لکه د (ب) یا (د) آواز .
او که ږغیز مزي لن سره لیرې وي د هوا جریان یې نسي رپولای او په دغه وخت کې بې ږغه آواز (Voiceless sound) تولیدیږي لکه د (پ) یا (ت) آواز . د غه سبب دی چه ږغیز مزي په صوتي غړو کې ډېر اهمیت لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو وتونځي

(Position of articulation)

د انسان صوتي غړي د خولې په خواکې پر دوو برخو ویشل کېږي : ښوریدونکي او نه ښوریدونکي. ښوریدونکي صوتي غړي (Articulators) هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کې په حرکت کې وي او هغه دادي : د ژبې ورستۍ، منځنۍ او مخنۍ برخه، د ژبې سر او لاندنۍ شونډه. او نه ښوریدونکي صوتي غړي چه —— (Point of articulation) یې بولي هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کې حرکت نه کوي او ځای پر ځای ولاړ وي. دا صوتي غړي دادي : نرم تالو، زېږ تالو، اوري، د لوړو غاښونو بېخونه، د لوړو غاښونو سرونه او لوړه شونډه.

هرکله چه ښوریدونکي او نه ښوریدونکي صوتي غړي سره یوځای سي د آوازونو وتونځي او مخرجونه تشکیلېږي. د مثال په توګه که د ژبې سر او د لوړو غاښونو بېخ سره یوځای سي نو د (ت) یا (د) مخرج تشکیلېږي او که کښته شونډه او لوړه شونډه سره یوځای سي د (ب) یا (پ) وتونځی تشکیلېږي. که لاندنی جدول چه په هغه کې د ځینو آوازونو وتونځي او د هغوی ډولونه ښوول سوي دي په غور وګورو په عمومي ډول آوازونه پر درو واساسي او لویو ډلو باندي ویشل سوي دي : انسدادي (stops)، احتکاکي (Fricatives) او طنطنه لرونکي (resonants). اکثره هغه آوازونه چه په ژبه کې استعمالیږي له دغو درو ډلو څخه په یوه ډله کې شاملیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

manner of articulation داوازداداکولو ډول	position of articulation داوازداداکولو ونوځۍ		bilabial شونډنيز	labiodental شونډې غاښنيز	dental غاښنيز	alveolar اوريېز	retroflex غبرګ ژبي	alveopalatal اوري تالويز	palatal زيږ تالويز	velar نرم تالويز	uvular ژبې ښيز	labiovelar شونډې تالويز	pharyngeal حلقيز	glottal ستونيز
STOPS انسدادي	Simple ساده	۱ بې ږغه	p	p̣	t̪	t	ṭ		ḳ	k	q	k͡p		ʔ
		۲ ږغن	b	ḅ	d̪	d	ḍ		g̣	g		g͡b		
	aspirated نفسي	بې ږغه	pʰ			tʰ				kʰ				
		ږغن	bʰ			dʰ				gʰ				
	glottalized ستونيز سوي	بې ږغه	p'			t'				k'				
		ږغن												
	affricated موښتلي	بې ږغه				¢		č						
		ږغن				z		ǰ						
	laterally affricated اړخيزموښتلي	بې ږغه				ƛ								
		ږغن				λ								
	Prenasalized غنه سوي	بې ږغه	ᵐp			ⁿt								
		ږغن	ᵐb			ⁿd								
	implosive دننه خواته وازيدونکی	بې ږغه												
		ږغن	ɓ			ɗ								
FRICATIVES احتکاکی	slit هوار	بې ږغه		f	θ					x				h
		ږغن	ɣ	v	ð					ɣ			ɛç	ɦ
	groove غوځ	بې ږغه				s	ṣ	š						
		ږغن				z	ẓ	ž						
	lateral اړخيز	بې ږغه				ɬ								
		ږغن												
RESONANTS ططنطنونکی	lateral اړخيز	بې ږغه												
		ږغن				l		ʎ						
	nasal غنه يي	بې ږغه	m̥			n̥								
		ږغن	m	ɱ	n̪	n	ṇ	ñ	ŋ̣	ŋ	ŋ			
	median منځني	بې ږغه	w̥					y̥						
		ږغن	w			r		y						
FLAPS پرېښېدونکي		بې ږغه												
		ږغن				ř								
TRILLS رپېدونکي		بې ږغه				ř̥								
		ږغن				r̃				R				

voiced : ۲- ږغن   Voiceless : ۱: بې ږغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسدادي آوازونه هغه آوازونه دي چه داداكولو په وخت كي يي مخرج تپ ـ وتړل سي او دهواجريان بندسي ، خود مخرج دتړلوڅخه وروسته دفعتاً مخرج وپرانيستل سي او په دې توګه يو انسدادي آواز توليدسي . لكه د (ت) يا (پ) آواز . دانسدادي آواز مهم خاصيت دادى چه د مخرج تړل يي داحتكاكي او تننته لرونكو آوازونو په توګه دوام نه كوي . احتكاكي هغه آوازونه دي چه دهغوى داداكولو په وخت كي په صوتي وتونځي كي احتكاك پېښږسي لكه د (س) يا (ز) آوازونه . تننته لرونكي آوازونه هغه آوازونه دي چه دهغوى داداكولو په وخت كي په صوتي وتونځي كي نه احتكاك پېښيږي او نه دانسدادي آوازونو په څېر د مخرج تړل او دفعتاً پرانېستل واقع كيږي ، بلكه دا هغه آوازونه دي چه په حنجره (larynx) كي پيداسوي وي او وروسته دخولي او پزي په واسطه يو ډول اوبل ډول كيږي لكه د (ن) يا (م) آوازونه .

برسېره پر نوموړو درولو يو ډلو دوه ډوله نور آوازونه هم په ژبو كي پېښيږي چه يو ډول يي پرپېد ونكي (Flaps) او بل ډول يي رېږدېد ونكي (trills) آوازونه نوميږي . پرپېد ونكي هغه آوازونه دي چه د ژبي ديوه ډېر چټك حركت په واسطه اداكيږي چه كله كله ديوه ډېرلنډ انسدادي آواز سره شباهت لري ، او ـ رېږدېد ونكي آوازونه هغه آوازونه دي چه د ژبي ، شونډانو يا ژبكي د ډېرو چټكو حركاتو په واسطه اداكيږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دآوازونو ډولونه

آوازونه په عمومي ډول پر دوو برخو وېشل کېږي : کانسونېنټونه او واولونه .

کانسونېنټ (Consonant) هغه آوازته وايي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو د تماس له امله د هوا په هغه جريان کي چه د هغه د ادا کولو په وخت کي له خولې يا پزې يا د غوږ وار ولاړ و ځخه راوزي انسداد ، احتکاک يا کوم بل ډول بندش پېښېږسي . لکه د (ب) يا (پ) دادا کولو په وخت کي چه د دوو شونډو د تماس له امله د هوا په جريان کي بندش واقع کېږي . يالکه د (ڃ) يا (ج) دادا کولو په وخت کي چه د ژبې او اورۍ تماس د هوا په جريان کي بندش راولي . که د وه يا زيات کانسونېنټونه په يوه سيلاب کي متصل سره راسي او د دوی په منځ کي واول نه وي کلسټر (cluster) يې بولي . لکه په پردی کي (پ) او (ر) او په آزموېښت کي (ښ) او (ت) .

واول (vowel) هغه آواز ته وايي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو ترمنځ داسي تماس نه پېښېږی چه د هوا په جريان کي انسداد او بندش واقع سي ، خو د ژبې او شونډانو د مختلفو حرکاتو له امله د خولې داخلي برخه بېل بېل شکلونه پيدا کوي چه په دې توګه واولونه يو له بله څخېل منځ کي توپير پيدا کوي لکه په لاس ، ډېرا و سور کي د (ا ، ې ، و) آوازونه .

د پښتو کانسونېنټونه او واولونه په لاندې ډول دي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف : کانسونینتونه :

g	ګ	ž	ژ	dz	ځ	b	ب
l	ل	ẓ	ږ	x	خ	p	پ
m	م	s	س	d	د	t	ت
n	ن	š	ش	ḍ	ډ	ṭ	ټ
ṇ	ڼ	ṣ	ښ	r	ر	j	ج
h	ه	g	غ	ṛ	ړ	č	چ
		k	ک	z	ز	ts	څ

ځیني عربي کلمې په پښتوکي استعمالیږي . دغه عربي کلمې ځیني داسي عربي آوازونه لري چه په پښتوکي نسته . نوهرکله چه دا عربي آوازونه په پښتوکي تلفظ کیږي په عمومي ډول په هغو پښتو آوازونوسره تبدیلیږي چه دغو عربي آوازونو ته نژدېوالی ولري . لکه ف > پ ، ق > ک یاخ ، ث > س اوداسی نور ....
نوموړي عربي آوازونه دادي :

ث s̱ ، ح ẖ ، ذ ẕ ، ص ṣ ، ض ẓ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ʔ ،
ف f ، او ق q .

په ځینو ژبوکي ځیني آوازونه دي چه کله کله د کانسونینټ اوکله کله دواول په ډول اداکیږي . په پښتوکي دوه آوازونه دي چه کله کله د هجا هسته تشکیلوي او د واول په توګه ښکاره کیږي ، خو ځیني وخت د هجا هسته نه تشکیلوي او د کانسونینټ په

ډول اداکیږي . نوموړي دوه آوازونه دادي :

و (W) : لکه په (کنډو = Kandáw) او (ولور = Walwár) کې .

ی (Y) : لکه په (یخی = yaxáy) او (آگی = agáy) کې .

ب : واولونه : Vowels

و (o) : لکه په (نور = nor) او (پوړ = por) کې .

ُ (u) : لکه په (پل = pul) او (سوړ = Sur) کې .

و (ū) : لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کي لوموړي واوونه.[۱]

ي (i) : لکه په (ځیر = dzir) او (پیر = pir) کي .

ي (ī) : لکه په (کیږي = Kīẓi) کي لوموړی (ي).[۲]

ې (e) : لکه په (ډېر = der) او (شمېر = šmer) کي .

زورکی (ə) : لکه په (زړه = zṛə) او (لېوه = lewə) کي .

آ یا زور (a) : لکه په (اړخ = aṛx) او (سر = sar) کي .

آ (ā) : لکه په (کار = Kār) او (آس = ās) کي .

دادی اوس به د پښتو یو متن د کندهار ، بل متن د ننگرهار او یو بل متن د پېښور په لهجو د نوموړو سیمبولونو په واسطه د نمونې په توگه ولیکو . د مخه تر دې چه نوموړي متنونه ولیکو باید وویل شي چه د خبې (stress) راوړل اونه راوړل او بدلون ندیوازې په پښتو بلکه د نړۍ په ډېرو ژبو کې د کلمو ومعنی ته تغییر ورکوي . مثلاً په (پړیوتم او کښېنستم)

(۱) : په نوموړو کلمو کې داسې (و = ū) د کندهار په لهجه کې راځي . (۲) په نوموړې کلمه کې داسې (ی = ī) د کندهار په لهجه کې راځي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي که خج پرلو مړی سسیلاب باندي راسي یوه معنی لري اوکه د پای پرسیلاب باندي راسي بله معنی ورکوي . نوځکه په لاندي متنونوکي دخج رعایت هم کوو اوهغه د یوې داسي علامې (́) په ډول دسیلابونو پرسر باندي ایږدو . دا هم بایډ ـ وویل سي چه دا متنونه ځکه چي دلیک له مخې لیکل سوي دي نو ممکن په ځینوځایونو کي د لهجې پوره نماینده ګي ونه کړای سي .

دکندهار لهجه   دښاغلی بېنوا په قلم

یوازي پښتو

دالوست په یوازي پښتو لیکم ، چه دبلې ژبې یو توری پکښې نسته . هوکې ! دژبې ښه والی هم دغه دی چه هره ژبه ښایي دومره اړه ته وي ، چه دژبې خښتن هرراز دزړه وینا په خپله ژبه ویلای سي . که څه هم ژبې یو دبله ومرستې ته سره اړې دي اویوازي کومه ژبه بشپړه نه لیدله کیږي ، بیا هم ځیني ژبې له خپله ځانه دونده ـ وینا وي او توري لري چه ښښتن یې مړني وي نو په لږ زیار د پردوله اړې څخه وزي.

دعربو ژبه هغه ژبه ده چه دنړۍ دژوندیو اولویو ژبو څخه بلله کیږي . خو سره له دغه هم ځیني پردي توري پکښې سته چه ددغې ژبې پوهانو راښوولي دي . دغسې هم داوسنۍ ژوندۍ نړۍ لویې ژبې لکه انګریزي او فرانسوي یا نورې ژبې پردي لاتیني یا یوناني توري پخپل منځ کښې لري . پا رسو هم یوه خو نه

ژبه ده چه دا زړکاله راهیسې د مېړنیو مشرانو ترسیوري لاندې پې روزنه کیږي.
خو سره له دې دوند روزنې هم ولیوازې پارسو لیکلو ته بیځ نه لیدل کیږي ، او ډېره
به دا نه وي چه یوازې پارسو ولیکله شي ، هرومرو به وعربې ژبې ته اړ شوا وګله نه
یوه لیکه یا دوې درې لیکې به په زیار ولیکلې سي .

له ښه مرغه زموږ پښتو ژبه ډېره اړته ده . موږ که لږ څه
زیار وکاږو ، نو په خپله ژبه به هرڅه په یوازې پښتو ولیکو . که څه هم موږ
اړ ندیو چه هرومرو به یوازې پښتو لیکو . د نړۍ ټولې ژبې یوه د بلې په مرسته
بشپړه کیږي ، خو بیا هم دا د ژبې ښه والی دی چه یوه ژبه دونې اړته وي او –
دومره توري ولري چه د بلې ژبې له اړې څخه و وزي . دا څرګنده ده چه زموږ پښتو
ژبه د هرڅه د پاره بېل بېل توري لري او د لویو غرو په لمنو کښې د سپینو پښتنو په
زړو کښې ښخ دي . که څوک پلټنه پسې وکړي ، ډېرې وېناوې او ډېر توري به
ومومي چه اوس نشته یا موږ ته څرګند نه دي .

— د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه —

yawā́zi paṣtó

dá lwə́st pə yawā́zi paṣtó likə́m či də bə́li žə́bi yáw ṭórəy pəkṣi nə́stə. hóke! də žə́bi ṣəwā́ləy həm dagā́ [dayu] či hára žə́bə ṣā́yi dúmrə árta wi či də žə́bi tsaṣtán

(c) ketabton.com: The Digital Library

har rāz də zṛə́ waynā́ pə xpā́lə žā́bə wayə́lāy si. Ka tsə ham žā́bi yaw də balə wə mrā́sti tə sara ā́ṛi di aw yawā́zi kuma žā́ba bā́špaṛə ná lidalə kī́ẓi, byā́ ham dzíni žā́bi lə xpā́lə dzā́na donə waynā́wi aw tū́ri lari či tsaṣtán ye maṛanā́y wi, no pə ləẓ zyā́r də pradó lə aṛā́y tsəxə wā́zi.

də ʔarā́bu žā́bə hā́ga žā́bə də či də naṛəy də žwandə́yu aw lwā́ṛu žā́bu tsəxə balā́lə kī́ẓi. xu sará lə daga ham dzíni pradí tū́ri pakṣi stá či də dā́gi žā́bi pohā́nu rāṣowəli di. dagā́si ham də osanə́y žwandə́y naṛəy lwā́ṛi žā́bi lā́kə — angrezí aw farānsawi yā nū́ri žā́bi pradí lāteni yā yonāni tū́ri pə xpəl mándz kṣi lari. pāṛsó ham yawa xwaẓā́ žā́bə də či dā zər kā́lə rāhisi də meṛənā́yu mašarā́nu tər syóri lā́ndi ye rozā́nə kī́ẓi. xu sará lə de dónə rozā́ni ham wə yawā́zi pāṛso ʔikā́lu tə bič na lidəl kī́zi, aw ḍerə bə draná wi či yawā́zi pāṛsó — walikalə si. harú marú bə wə ʔarabí žā́bi tə aṛ su aw kə na yawā́ likə yā dwe dre liki bə pə ḍer zyā́r walikəli si.

lə ṣə márgə zmúẓ paṣtó žā́bə ḍerə ártə də. muẓ kə lāẓ tsə zyā́r wā́kāzu, no pə xpā́lə žā́bə bə har tsə pə — yawā́zi paṣtó wā́liku. Ka tsə ham muẓ aṛ na yu či harú marú

ba yawázi paṣtó likú. da naṛay ṭóli žábi yawa da báli pa — mrasta bašpaṛa Kížì, xu byá ham dā da žabi ṣawáləy day či yawa žába dóni árta wi aw dúmra túri wálari či da báli žábi la aṛay tsaxa wawzi. dā tsargánda da či zmúẓ paṣto žaba da har tsa dapára bel bel túri ʔari aw da lúyu gró pa ʔamánu Kṣi da spínu paṣtanó pa zṛó Kṣi ṣax di. Ka tsók palaṭána pasi wákṛi, déri waynáwi aw ḍer túri ba wámumi či os násta yá muẓ ta tsargánd ná di.

دننګرهار لهجه

دښاغلی الفت په قلم

دکوم ځای دی ؟

یوکور یې دلته دی ، بل یې کابل کې ، بل په یو بل ځای کې . څه ځمکه یې کوهدامن کې لري ، څه یې بغلان کې، څه په یو بل ځای کې . نغدې روپۍ یې په رشوتونو دلته پیدا کړې ، مګر ګټه وربانډې نور بانکونه کوي په یو بل ځای کې . نو وایه چه دی دکوم ځای دی ؟

مینه یې له دې خلکو سره نشته ، او دنورو ملکونو خلک ورته ډېر ګران دي . ددې ځای ژبه یې نزده او په پردیو ژبو افتخار کوي . ددې وطن له شعر او موسیقی نه خوند نه اخلي او دخارجي موزیک په صفت مړیږی نه . مونږ ته په نخوت او نفرت ګوري او دپردیو مستخدمینو په مقابل کې ډېره تواضع کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ووایه چه دی د کوم ځای دی ؟

دی د هیڅ ځای نه دی ، ځکه چه هر ځای د ده دی او سړی وړته هر ځایي ویلی شي . هو ! دا هغه مرغه دی چه څلور فصلونه په څلورو مملکتونو کې تېروي او وطن نه لري . وطن نه پېژني ، د یوه وطن په هواکې نه الوزي او د وطن سرې او تودې نه شي تېرولی .

دا هغه عیاش دی چه بې له عیش و راحت نه نور څه نه پېژني او له وطن سره هیڅ مینه او علاقه نلري .

مونږ هغه کسان د دې وطن بللی شو چه د وطن په کالیو او بوټو سر ورکوي او په سختو ورځو کې د وطن په کار ېږي ، که څه هم پوله او پټی نلري ، او په زړه وکړلو او جونګړو کې اوسي .

هو ! زما په عقیده دا وطن د هغه چا نه دی چه د ډېرو ځمکو قبالې یې اخیستې دي ، بلکه د هغه چا دی چه د وطن مینه یې په زړه کې ده او له وطن سره علاقه لري .

د نوموړي مضمون فونیمیکی بڼه

da Kúm dzāy day?

yaw Kor ye dálta day, bəl pa Kābul Ke, bəl pa yaw bəl dzāy Ke. tsa dzmáKa pa Kadāmán Ke lari, tsa pa Baglán Ke, tsá pa yaw bál dzāy Ke. nágde rupáy ye pa rišwatúno dálta paydá

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kṛe, mágar gáṭa warbānde nor bānkúna Kawí pa yaw bəl dzā́y ke. ta wáwāya či day da Kúm dzā́y day ?

mína ye la de xálKo sara nášta, aw da nóro mulKúno xálK warta ḍer grā́n di. da de dzā́y žaba ye názda aw pa pradáyo žábo iftixā́r Kawí. da de watán la šer aw mosiqí na xwánd na áxli aw da xāríji mozíK pa sifát maṛézi na. múnẓ tapa naxwát aw nafrát góri aw da pradáyo mustaxdimíno pa moqābíl ke ḍéra tawāzó Kawí.

ta wáwāya či day da Kum dzā́y day ?

day da héts dzā́y na day, dzáka či hár dzāy da da day aw saṛay warta hardzāyí wayálay ši. ho! dā́ haga margá day či tsalór faslúna pa tsalóro mamlakatúno ke terawí aw watán nálari. watán na pé̌zani, da yawá watán pa hawā́ ke na álwuzi aw da watán saṛé aw tawdé náši terawálay.

dā́ haga ayā́š day či bé la áyš u rāhát na nór tsa na péžani aw la watán sara héts mína aw alāqá nálari. munẓ haga Kasā́n da dé watán baṭálay šu či da watán pa Kā́ṇo aw búṭo sár warKawí aw pa sáxto wrádzo ke da watan pakāréẓi, Ka tsá ham púla aw paṭáy nalari, aw pa zaṛó Koḍálo aw

jongáro ke ósi.

ho! zmā́ pə aqidá dā watán də haqə čā nə day či da déro dzmáko qabālé ye axíste di, bálke də haqə čā day či də watán mina ye pə zrə ke da aw lə watán saraatə́gá lari.

د پښېنور لهجه :

دسړو تعویذ(۱)

یوه شپه شمروز یو خواجرتي قاتلان د جمیلې په کور ورخطا کړل . ډاکه پرېوته. صابره او جمیله دواړه په کښې مړې شوې . شمروز د خپلې ورېرې او د بوډۍ په مرګ د مکر ډېر ویرا وژړا اوکړه . پولیس خپل تفتیش کښې ډېر په اخلاص سره کار اوکړو، ولې هیڅ هم د ریښتیا وشهادت ته غاړه نه کېښوده . او نتیجه دا شوه چه شمروز په یو څو ورځو کښې د خپل مشر ورور په خانه کېناستو. خود ناصر په بېچ کېدو یې په زړه کې غټه بوغمه پاتې شوه . په خوا او شا کلو کښې یې ډېر کوشش وریسې اوکړو، ولې هیڅ پته یې اونه لګېده . ماشوم ناصر د خپل وطن نه ډېر لرې یو لوی ښار ته اوړسېدو . یوه شپه چه ډېر ستړی شو ، نو چرته په یوه باغیچه کښې دیو بینچ د پاسه اوده شو . دا باغیچه د لوی کاروباري تاجر په کور کښې وه . سحر وختې چه د کور مالک سیټ رحمان د سیل د پاره بهر تلو ، نو په باغیچه کښې

---

(۱) : دا مضمون د ښاغلي رشید علي دهقان اثر او د ښاغلي جهان زیب نیاز پېښوري لهجه ده .

يې د خپل كور نه خطا شوې ماشوم او ليد وچه لاهغه شان بې غمه اوده پروت وه ، بنگلې ته لاړ او سره د خپل ټبره بيرته هغې ځای ته راغلو چرته چه هغه ماشوم لاهغه شان اوده وه .

والي چه د دې سپېڅلي زوی وه چه د ډېر ښکلی وه او هم لکه د دې ماشوم وه . د وی ته خپل مړ شوی زوی وریاد شو ، د دواړو په سترګو کښې اوښکې وې . دواړه ساه نيولي د ماشوم په خوا کښې غلي ولاړ وو چه په دې کښې ناصر هم له خوبه بېدار شو . او تراوترې يې كتل او بيا په ړتو ړتو په ژړا شو .

د سپېڅلي ټبر ناصر خپلی سينې ته جخت كړو .

دواړو ژړل ، خو دواړه نه پوهېدل چه د دوی د ژړا وجه څه ده . سپېڅلي رحمان ناصر په غېږه کښې اوچت كړو او سره د خپل ټبره كمرې ته لاړل .

د نوموړي مضمون فونيميكي بڼه

da sró tawíz

yawá špá Šamróz yaw so ujrati qātilān da Jamilé pa Kor warxatā́ Kṛəl . ḍāKá préwata. sābirá aw Jamilā́ dwā́ṛa paké mṛé šwe. Šamróz da xpā́le wreré aw da buḍé pa márg da məKər ḍér wir aw jaṛā́ óKṛa. pulís xpə́l taftíš Ke ḍéŕ pa ixlā́s sara Kā́ŕ óKṛo. wā́le hécā kum da

(c) ketabton.com: The Digital Library

rištiáo šahādát ta gāṛa ná Kexoda. aw natijá dā̄ šwače Šamróz pa yaw só wrádzo Ke da xpə̄l mášar wrór pa xāné Kénāsto. xo da Nāsár pa bač Kedó ye pa zṛə Ke gāṭa bogmá pāte šwá. pa xwā̄ u šā Kálo Ke ye ḍér Košíš wárpase óKṛo, wále hés páta ye onálageda. māšúm Nāsər da xpəl watán na ḍer láre yaw lwé xār ta órasedo. yawá špá či ḍer stə̄ṛe šo. no čárta pa yawa bāgičá Ke da yaw binč da pā̄sa odá šo. dā bāgičá da lwé Kārubāri tājir pa Kór Ke wá. sahár waxti če da Kor mālik séṭ Rahmān da sél da pā̄ra bahár tló, no pa bāgiča Ke ye daxpəl Kor na xatā šəwe māšúm ólido, če lā hága šān begáma udə prot o. banglé ta lā̄ṛo aw sará da xpə̄l ṭabára byérta hage zé ta rāglo čárta če haga māšúm lā hága šān udá o.

wā̄yi če da dé seṭ yaw zwé wo, če ḍér xKúle o aw hum láKa da dé māšúm wo. dwi ta xpə̄l mar šáwe zwé waryā̄d šo, da dwā̄ṛo pa stárgo Ke úxKe we. dwā̄ṛa sāniwāli da māšúm pa xwā̄ Ke gəli waṭā̄r wu, če pə de Ke Nāsár húm la xóba bedā̄r šo. awtár awtár ye Katə̄l, aw byā̄ pa ráṭo ráṭo pa jaṛā̄ šo. da seṭ ṭabár Nāsər xpale siné ta júxt Kṛo. dwā̄ṛo jaṛəl, xo dwā̄ṛa ná poedál če da dwi da jaṛā̄ wája sə da. seṭ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Rahmán Nāsər pa gega Ke učát Kṛo, aw sará da xpə́l ṭabára Kamré ta lā́ṛəl.

فونیتیکس او فونیمیکس

ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندې په خبرو کې استعمالیږي. دا آوازونه په خوله، پزه او ستوني کې اداکیږي او بیا له هغوی څخه کلمې او جملې جوړیږي چه په دې توګه انسانان یو له بله د هغوی په واسطه خپل مطالب سره اداکوي. که څوک وغواړي چه یوه داسې ژبه مطالعه کړي چه دده نه وي زده نو دی مجبور دی چه تر ټولو دمخه د هغې ژبې آوازونه مطالعه کړي. د انسان په صوتي غړو کې یو څو محدود غړي دي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې ښوريږي او حرکت کوي. که سړی د نوموړو ښوریدونکو صوتي غړو په بېلو بېلو حرکتونو کې مشق او تمرین وکړي او د هغوی د حرکتونو په اجراکولو کې چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې اجرا کیږي پوره مهارت او استعداد پیدا کړي، نو دی کولای شي چه د هرې ژبې بېل بېل آوازونه اداکړي. دا ځکه چه د ټولو ژبو آوازونه د دغو ښوریدونکو صوتي غړو د حرکاتو په واسطه چه د نه ښوریدونکو صوتي غړو سره یو ځای کیږي، اداکیږي.

که سړی داسې یو فارمول راوباسي چه د هغه فارمول له مخې د ښوریدونکي صوتي غړي حرکت او د هغه رابطه له نه ښوریدونکي صوتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږي سره وښوول سي نو سرې به وکولای سي چه د يولړ د غسې فارمولونو په واسطه د يوې ژبې آوازونه وښيي . او فونيتيکي الفبا هم په حقيقت کي د د غسې فارمولونو يوه مجموعه ده . د مثال په توګه د "ب" سيمبول د سرېو حرکت ښيي چه هوا ولوړتي خواته پوري وهي . د غه هوا هر کله چه له ستوني څخه وخولې ته راوزي رنځيزمزي رلوي . نو موړی سيمبول (ب) دا هم ښيي چه د هوا د جريان په وخت کي د پزي لار تړلې وي او هوا د خولې له لاري جريان پيدا کوي ، خو د شونډانو ديو ځای کېدو په واسطه يوځل بندش پيدا کوي او وروسته ناڅاپه له خولې څخه وزي .

له نوموړي بيانه څخه څرګنديږي چه هغه آوازونه چه په خبرو کي استعماليږي د هوا د جريان او د صوتي غړو د حرکاتو او د هغوی ديوځای کېدو څخه پيدا کيږي ، چه دا ټول د فونيتيکس (Phonetics) موضوع تشکيلوي .

په فونيتيکس کي آوازونه په دوه ډوله سره مطالعه کيږي :
يو دا چه آوازونه د ښو ريږ ونکو صوتي غړو د حرکاتو او د نه ښوريږ ونکو صوتي غړو سره د هغوی ديوځای کېدو په ترڅ کي مطالعه سي . د فونيتيکس دا برخه آرتيکولېټوري فونيتيکس (Articulatory Phonetics) بولي . بل دا چه آوازونه د آوازونو د امواجو له مخي چه وروسته تر هغه چه د صوتي غړو په واسطه اداشي او له خولې څخه راووزي مطالعه سي . د فونيتيکس دا برخه اکوسټيک - فونيتيکس (Acoustic phonetics) بلله کيږي .

فونیمیکس د ژبپوهنې هغه برخه ده چه په هغه کې دفونیمونو څخه بحث کیږي . په فونیمیکس کې فونیمونه او دهغوی تجزیه اودسته بندي تر څېړنې لاندې نیول کیږي .

فونیتیکس او فونیمیکس د ژبپوهنې دوې څانګې دي چه په هغوی کې د ژبې آوازونه مطالعه کیږي . نو ددې له امله دوی یوله بله سره نژدې اړیکې لري . مګرځکه چه په فونیتیکس کې د آوازونو یوا ړخ او په فونیمیکس کې د آوازونو بل اړخ ترڅېړنې لاندې نیول کیږي نو ښکاري چه دا دوې څانګې یوله بله بېلې سره وساتلې سي اود هغوی موضوعات یوله بله سره ګډ نسي .

په فونیتیکس کې آوازونه د صوتي غړو د یوځای کېدو اود هغوی د حرکاتوله مخې چه د نوموړو آوازونو د تولید په وخت کې اجرا کیږي په ډېر دقیق ډول سره مطالعه کیږي او د هر آواز له پاره یوداسې سیمبول ټاکل کیږي چه یوازې هماغه آواز وښیي . دغه سیمبولونه دفونیتیکي الفبا په نامه سره یادیږي.
مګر په فونیمیکس کې ممکن یو سیمبول متعدد آوازونه چه تول دیوه آواز غړي وي وښیي . مثلاً که په کومه ژبه کې یو فونیم څوالوفونه ولري (دفونیم بحث وګوری) په فونیتیکس کې د نوموړي فونیم هر الوفون د یو بېل سیمبول په واسطه ښوول کیږي.
مګر په فونیمیکس کې د نوموړي فونیم د ټولو الوفونو له پاره یوازې یو سیمبول استعمالیږي او دغه فونیمیکي سیمبولونه دي چه د یوې ژبې الفبا تشکیلوي . د مثال په توګه د پند او توپ . پ ګاني چه لومړی (پ) نفسي او وروستی (پ) بې نفسه (پ) ده ـــ (دفونیم بحث وګوری) د فونیتیکي الفبا له مخې ممکن په دې ډول سره ولیکلې سي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پند = pʰand ، توپ = top' . په نوموړو کلموکي چه نوموړي دوې
پ ګاني یو فونیم تشکیلوي او دواړه دیوه فونیم الوفونونه بلل کیږي ، دهریوه له
پاره بېل بېل سیمبول راغلی دی . مګر د فونیمیکي الفبا له مخې ځکه چه نوموړي دواړې
پ ګانې دیوه فونیم غړي دي او یو فونیم تشکیلوي نو یوازې دیوه سیمبول (P)
په واسطه ټول الوفونونه ښوول کیږي او نوموړې کلمې په دې توګه لیکلي کیږي:
پند = pand ، توپ top.

فونیم (phoneme)

که د ژبي آوازونه په ډېر دقیق ډول تر غور لاندې ونیسو ، له داسې آوازونو
سره مخامخ کیږو چه هغه یو آواز په بېلو بېلو ځایونوکي په بېلو بېلو ډولونو سره ادا
کیږي . د مثال په توګه د (پ) آواز د (پند) یا (پل) په کلموکي دغسي نه
اداکیږي لکه د (توپ) یا (چپ) په کلموکي . ځکه چه د لومړیو دوو کلمو د (پ) د
اداکولو په وخت کي له (پ) سره یو څه هوا په شدت سره را وځي او په دې ډول یو
نفسي آواز (aspirated sound) ځني جوړېږي . مګر د وروستنیو دوو کلمو
د (پ) د اداکولو په وخت کي د هوا جریان په دوني شدت سره نه راوزي چه یو
نفسي آواز ځني جوړ سي . دا حقیقت به هلته په ښه ډول څرګند سي چه
دیوه کاغذ پاڼه وخولې ته نږدې ونیسو یو ځل لومړی دوې کلمې (پند او پل) او
بیا دوهمي دوې کلمې (توپ او چپ) تلفظ کړو . په دې توګه به ښکاره سي چه د-

لومړیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې د کاغذ پاڼه د هوا د جریان څخه ځکه چه شدت لري متأثره کېږي، او ښوري. مګر د وروستنیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې ځکه چه د هوا جریان بندیږي نو کاغذ هم نه متاثره کیږي او نه یې سيي ښوري ولای. دغه رنګه (د) یو انسدادي ږغن آواز دی چه د هغه د اداکولو په وخت کې ږغیزې مزې رپیږي او د دغه آواز د ږغنتوب سبب ګرځي. مګر په داسې کلمو کې لکه (دود) یا (درد) لومړي دالونه چه د دغو کلمو په سر کې راغلي دي هماغسې نه اداکیږي لکه د نومونو د کلمو وروستني دالونه. یعنی لومړي دالونه ډېر ږغن (voiced) دی او وروستنی دالونه لږ ږغن دي. په انګریزي کی (S) چه د ځينو مفردو نومونو په پای کي راسي جمع ځنی جوړېږي مګر تلفظ یې یو ډول ندی. د مثال په توګه (S) په داسې کلمو کې لکه: (books) یا (lips) په (س) سره اداکیږي، خو په داسي کلمو کې لکه (eggs) یا (hands) په (ز) سره تلفظ کیږي.

د پښتو د لومړي مثاله څخه څرګندیږي چه که په پښتو ژبه کې (پ) د کلمې په سر کې راسي او حرکت ولري (وروسته یې واول راغلی وي) نفسي آواز ځني جوړیږي او که په پای کې راسي نې نفسه آواز ځني جوړیږي. دغه رنګه د پښتوله دو هم مثال څخه څرګندیږي چه که دال د کلمې په سر کې تر واول د مخه راسي ږغنتوب یې ډېر وي او که په پای کې راسي ږغنتوب یې لږ وي. او د انګریزي ژبې په مثال کی د books او lips په کلمو کې ځکه چه (S) په بې ږغه آوازونو (K او P) پسی راغلی دی نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې ږغه (voiceless) یعنې په (س) سره تلفظ کېږي او د hands او eggs په کلموکې ځکه چه (S) په ږغنو آوازونو (d او g) پسې راغلی دی نو ږغن یعنې په (ز) سره تلفظ کېږي(۱).

له پورتني بیانه څخه یو بل ټکی هم څرګندېږي ،

هغه دا چه آوازونه په یوه ژبه کې کله کله د موقعیت له امله توپیر پیدا کوي او کله بیا د خپل د مخنۍ یا وروستني محیط څخه متأثره کېږي . او ځکه چه د نړۍ ژبې د ساختمان او آوازونو له امله یوله بله سره توپیر لري نو هغه عوامل چه د هغوی پر آوازونو باندې تأثیر کوي هم توپیر لري او یوله بله سره بېل وي . دغه آوازونه چه په حقیقت کې یو آواز وي مګر د ځینو عواملو په نسبت کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کېږي د ژبپوهنې علما (د ژبې د عناصرو د استعمال مشخصوالی = complementary distribution) اصطلاح ورته راوړي . مثلاً په پورتنیو مثالونو کې په لومړي مثال کې نفسي (پ) او بې نفسه (پ) د استعمال مشخص ځایونه لري . یا په بل عبارت په هغه ځای کې چه نفسي (پ) راځي بې نفسه (پ) نسي راتلای ، او په هغه ځای کې چه بې نفسه (پ) راځي نفسي (پ) نسي راتلای یعنې په پښتو کې د کلمې په سر کې تر واول د مخه همېشه نفسي او د کلمې په پای کې همېشه بې نفسه (پ) راځي .

له پورتني بیان څخه یو بل مطلب هم لاس ته راځي او

---

(۱) : دا هم باید و ویل سي چه نوموړي نتیجې موږ یوازې د نوموړو مثالونو له مخې واخیستلې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دادی چه آواز (فونیم) یو واحد شی ندی بلکه اکثره آوازونه د آوازونو مجموعه (sound unit) ده. یعنی څو ډوله آوازونه سره یوځای کیږي او بیا یو-آواز ځني جوړیږي چه ودغه یوه آوازته په ژبپوهنه کي فونیم (phoneme) وايي. او د فونیم و هرغړي ته الوفون (allophone) وايي. مثلاً په لومړي مثال کي د پند (پ) یو ډول او د توپ (پ) بل ډول آوازدی. دادواړه آوازونه یوځای یو فونیم تشکیلوي خو په بېل ډول بیا هریوه ته الوفون وايي. نو په دې توګه ویلای سو چه په پښتو کي د (پ) فونیم دوه الوفونه لري. یو نفسی (پ) او بل بې نفسه (مپ). په یاد لری چه نوموړې نتیجه موږ یوازي د نوموړو دوو مثالونو په اساس اخیستې ده او که زیات تحقیق وسي ممکن په پښتو کي د (پ) فونیم نور الوفونونه هم ولري.

مُورفیم morpheme

د مورفیم تعریف د ژبپوهنې د علماو ولخوا په بېلو بېلو ډولونو سره سوی دی. که د مورفیم د تعریف له جزئیاتو څخه سترګي پټې کړو نو دیوې ژبې په خبرو کي بیخي کوچنی صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کیږي. د مثال په توګه داخبره وګورئ: زه راغلم چه دخلکو تیکی اداکړم = (zərāɡləmčidəxalKunekiadā-Krəm) په پورتنۍ خبره کي هغه بیخي کوچني صوتي واحدونه چه معنی لري په لاندې ډول سره بېلولای سو:

1.	zə	زه	من	5.	či	چه	که	10.	i	ي	لاحقهٔ رسمي
2.	rā	را	طرف متکلم	6.	də	د	اضافت	11.	adā	ادا	ادا
3.	gl	غل	حرکت کردن	7.	xalk	خلک	مردم	12.	kṛ	کړ	فعل کردن
4.	əm	م	واحد متکلم	8.	u	و	لاحقهٔ حالت غیر صلي	13.	əm	م	واحد متکلم
				9.	nek	نیک	خوب				

دپورتني خبري مورفيمونه چه په غور سره وګورو د موقعيت او ځينو نورو خصوصيتو نوله امله سره يوشی ندي او يوله بله سره توپير لري . مثلاً دريم، اووم او نهم داسي مورفيمونه دي چه د ريښې حيثيت لري او که نور مورفيمونه پوري ونښلي هم دوی خپل اصليت او مرکزيت له لاسه نه ورکوي . دغسي مورفيم ته ريښه وايي . هغه مورفيمونه چه په ريښه پوري نښلي پيوندونه (affixes) بلل کيږي. لکه په راغلم = rāglam کی (را = rā او م = əm) اوپه نيکي = neKi کی (ي = i). پيوندونه هم پرخپلو ولو باندي وېشل کيږي . يوهغه پيوندونه دي چه د ريښو (roots) په سر کي راځي .لکه په راغلم کي د (را = rā)پيوند چه وداسي پيوندونوته سابقه (prefix) وايي . او بل هغه پيوندونه دي چه په ريښه پسې وروسته راځي لکه په راغلم = rāgləm کی(م = am) اوپه خلکو = xalku کی(و = u) . وداسي پيوندونوته لاحقه (suffix) وايي.

کله چيری کوم پيوند کله صرفي او کله اشتقاقي وي .

پيوند د کلام داجزا وو له امله د کلمې په ماهيت کي بدلون راولي اشتقاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیوند (derivational affix) ورته وایي . لکه په نېکي کې چه (نېک) صفت دی او (ي) یوه لاحقه ده چه له (نېک) سره یو ځای سوې ده او له نوموړي صفت څخه یې اسم جوړ کړی دی . نو ځکه (ي) اشتقاقي پیوند بلل کېږي . که چیرې کوم پیوند د کلمې وماهیت ته تغییر ورنکړي لکه په کښېنم، کښېنو او کښېنې) کې د (م ، و ، ي) پیوندونه چه د کلمې وماهیت (فعل) ته تغییر نه ورکوي بلکه یوازې د شخص له مخې د فعل معنی ته تغییر ورکوي . داسې پیوندونو ته صرفي پیوندونه (inflectional affixes) وایي . که صرفي پیوندونه له یوې کلمې څخه وایستل سي هر څه چه پاته سي وهغه ته تنه (stem) وایي . مثلاً د (دودونه او ماشومان) په کلمو کې (ونه او آن) صرفي پیوندونه دي چه که دغه صرفي پیوندونه له نوموړو کلمو څخه وباسو ، په لومړۍ کلمه کې (دود) او په دوهمه کلمه کې (ماشوم) د تنو په حیث پاتېږي . مگر د (اړتیا وي) په کلمه کې (اړتیا) تنه بلله کېږي. ځکه چه په نوموړې کلمه کې (اړ) ریښه ، (تیا) اشتقاقي پیوند او (و ، ي) صرفي پیوندونه دي ، هرکله چه صرفي پیوندونه (و ، ي) ځني وایستل سي ریښه او اشتقاقي پیوند (اړتیا) د تنې په حیث پاتېږي . د ریښې او تنې توپیر دادی چه که له یوې کلمې څخه ټول پیوندونه وایستل سي څه چه پاته سي هغه ریښه ده او که یوازې صرفي پیوندونه ځني وایستل سي څه چه پاته سي هغه تنه ده . نو ځکه ریښه (بېله ځینو استثناآتو څخه) یو واحد مورفیم وي ، مگر تنه کله کله واحد مورفیم وي لکه (دود) یا (ماشوم) او کله بیا د مورفیمو له ترکیب څخه جوړه سوې وي ، لکه (اړتیا) . بل دا چه یو مورفیم کیدای سي چه هم ریښه او هم تنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي لکه (دود) یا (ماشوم) د (دودونه او ماشومان) په کلمو کي چه هم ریښه او هم تنه ورته ویل کیږي .

په ځینو ژبو کي یو بل ډول پیوند هم پیښیږي چه و هغه ته منځینه (infix) والي. هر مورفیم چه په بل مورفیم ننوځي ورد ننوتلي مورفیم ته منځینه والي . مثلاً د کویلیت (Quileute) په ژبه کي هاکت (hokʷat') وسپین سري ته والي او هاځکت (hoćkʷat') يې جمع ده (سپین خلک) . په نوموړي کلمه کی ć یو مورفیم دی چه د جمع معنی لري او منځینه بلله کیږي ، ځکه چه د هاکت (hokʷat') په مورفیم ورننوتلی دی .

په انگریزی کي (S) چه د ځینو واحدونو مونو په پای کي راسي د جمع معنی ورکوي ، خود محیط د تأثیر له امله يې تلفظ په یوه حال نه پاتیږي او د مختلف محیط په واسطه يې تلفظ اوړي . یعنی که وروسته تر ږغن (voiced) آواز واقع سي دی هم ورسره ږغن سي او که وروسته تر بې ږغه (voiceless) آواز راسي بې ږغه اداکیږي ، او که وروسته تر داسي آوازونو واقع سي لکه (S) یا (Z) په (iz) سره تلفظ کیږي . لکه په دې لاندي مثالونو کي:

buk(book) + s > buks rod(road) + s > rodz roz(rose) + s > roziz bas(bus) + s > basiz .

په نوموړو مثالونو کي څرگندیږي چه د محیط د تأثیر له امله په انگریزی کي (S) چه د جمع معنی ورکوي کله کله د (S) او کله کله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (z) او ځینی وخت د (iz) په بڼه ځان ښکاره کوي. دغه رنګه په پښتو کې د (ستا = ازتو) او (زما = ازمن) په کلمو کې (س) او (ز) دواړه یو سابقه ده چه د ملکیت (از) معنی لري. نوموړې سابقه په (ستا) کې ځکه په (س) سره تلفظ کیږي چه تر یو بې ږغه آواز (ت) دمخه راغلې ده او په (زما) کې ځکه په (ز) سره اداکیږي چه تر ږغن آواز (م) دمخه راغلې ده.

نو دغسې مورفیم چه یوه معنی ولري او د محیط، موقعیت یا داسې نورو عواملو په وجه کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي تول یو صوتي واحد تشکیلوي او یو مورفیم ورته ویل کیږي. د مورفیم و هر غړي ته الومورف (allomorph) وایي. مثلاً د پورتنیو مثالونو له مخې ویلای سو چه د انګریزې د جمع نوموړی مورفیم درې الومورفونه لري: (s)، (z) او (iz). او د پښتو هغه مورفیم چه د ملکیت معنی ورکوي دوه الومورفونه لري: (س) او (ز).

یو صوتي واحد که دوې یا زیاتې معناګانې ولري، نو د هغه د معناګانو د شمېر په مطابق هغومره مورفیمونه ځني جوړیږي. لکه په پښتو کې (تور = tor) د (سیاه) په معنی یو مورفیم، د (تهمت) په معنی بل مورفیم او د (جال) په معنی یو بل مورفیم دی. دغه رنګه (ي = i) په (نیکي = neki) کې یو مورفیم او په (راځي = rādzi) کې بل مورفیم دی ځکه چه په لومړۍ کلمه کې (i) اسمي معنی لري مګر په دوهمه کلمه کې دغایب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد معنی ورکوي .

هغه مورفیم چه کله داسم اوکله د فعل معنی ورکوي

ځینی کسان یې یو مورفیم بولي او ځینی کسان یې دوه مورفیمه بولي . لکه په انگریزی کی د (look) مورفیم . مگر داسی مورفیمونه چه دغج په بدلون یې معنی بدلون مومي لکه په انگریزي کي (record=ثبتول) او récord (ثبتول) هریو بیل بیل مورفیم بلل کیږي .

داهم باید په یاد ولرو لکه څنگه چه یوالوفون د بل الوفون پر ځای نسبي راتلای ش دغه رنگه الومورفونه هم هر یو ځانله د استعمال مشخص اوتهاکلی ځای لري او یوالومورف هیڅکله د بل الومورف پرځای باندي نسبي راتلای .

مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه دولونه

مورفیم کله کله د خپل محیط یا نوروعواملو د تأثیر له امله بدلون مومي او بیل بیل شکلونه خوره کوي د موږ فیم ودغو بیلو بیلو بدلونونو ته چه د محیط په وجه ور پیښیږي او دغه رنگه دفونیمونو داسی نورو تغیر ولو ته چه په مورفیم کي د مختلفو عواملو په وجه واقع کیږي مورفوفونیمیکي بدلون وایي . مورفوفونیمیکي بدلون (morphophonemic change) په ځینو ژبو کي ساده او په ځینو ژبو کي ډیر مغلق وي . خو په عمومي ډول په دوه ډوله پیښیږي : یو دا چه مورفیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکوم فونیم په وجه متأثره سي او تغییر وخوري .لکه په انگریزی کي چه (s) دجمع مورفیم دی که تر ږغن آواز وروسته راسي ږغن (z) ادا کیږي .لکه په rooms ، eggs .او roads کي اوکه تر بي ږغه آواز وروسته واقع سي بي ږغه (s) تلفظ کیږي لکه په roots ، lips او books کي . په نوموړو مثالونو کي (s) تر m ، g او d وروسته په (z) او تر t ،P او K وروسته په (s) سره تلفظ کیږي او په دې توگه دخپل دمخنی فونیم په واسطه بدلون مومي . دغه رنگه په پښتو کي د (زما = zmā) او (ستا = stā) په کلمو کي (ز) او (س) د مالکیت مورفیم دی .که نوموړی مورفیم تر (م) دمخه راسي په (ز) اوکه تر (ت) دمخه راسي په (س) سره اداکیږي (دمورفیم بحث وگوری) . یعنی نوموړی مورفیم دخپل وروستني فونیم په واسطه متأثره کیږي او په هم دغه سبب بدلون مومي . بل داچه یومورفیم د بل مورفیم پواسطه تغییر وخوري . مثلاً په انگریزی کي دجمع دالومورفونو (in- ~ iz- ~ z- ~ s-) په سلسله کي -in یوالومورف دی چه یوازي له āks (ox) سره واقع کیږي ، یعنی هر ځای چه د āks مورفیم راسي نو دجمع د مورفیم هغه الومورف ورسره واقع کیږي چه د -in شکل لري او āksin (oxen) تلفظ کیږي .

که یو مورفیم دځینو عواملو په وجه بیل بیل شکلونه غوره کړي (بیل بیل الومورفونه ولري) له دغو مختلفو مغایرو شکلونو څخه یوازي یو شکل (یوالومورف) داساسي شکل (base form) په توگه انتخابیږي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اساسي شکل په اساس تول بدلونونه چه د مختلفو عواملو په وجه د نوموړي مورفیم ته وررسیږي او بېل بېل شکلونه غوره کوي په خلص او جامع ډول سره بیانیږي. د مثال په توګه د (ستا = stā) او (زما = zmā) په کلمو کي (س = s او ز = z) دوه الومورفونه دي چه دواړه یو ځای یو مورفیم تشکیلوي. نوکه په نوموړو دووشکلونو کي (س = s) د اساسي شکل په توګه انتخاب سي باید نوموړی مورفیم د اساسي معرفي کړو: (س = s) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی ورکوي او که تر (م = m) چه یو ږغن آواز دی دغه راسي په (ز = z) سره تلفظ کیږي. مګر که په نوموړو شکلونو کي (ز = z) د اساسي شکل په حیث انتخاب سي باید په دې توګه معرفي سي: (ز = z) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی لري او که تر (ت = t) چه یو بې ږغه آواز دی دغه راسي په (س = s) سره تلفظ کیږي.

داساسي شکل انتخاب د مورفیم په بېلو بېلو شکلونو کي اختیاري دی، خوحتی الامکان باید کوښښ وسي چه د مورفیم هغه شکل د اساسي شکل په توګه انتخاب سي چه د هغه په اساس د نوموړي مورفیم د نورو شکلونو بیان په ساده او اسانه ډول سره امکان پیدا کړي.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو مشهور قسم اسیمیلیشن (assimilation) نومیږي او هغه دا دی چه کوم آواز د ګاونډي آواز د تأثیر له امله د نوموړي ګاونډي آواز سره یو شی سي یا ورته والی پیدا کړي. لکه په (سنبله) کي چه (ن) په (م) سره بدلون مومي یا لکه په (یک ګړی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي چه د (یک) ک په خبر وکي په (گ) سره اداکیږي . په لومړي مثال کي (ن) په (م) سره ځکه بدلون مومي چه د (ن) له څنګه یو شونډیز آواز (ب) راغلی دی او دد غه آواز د تأثیر له امله (ن) هم په شونډیز آواز (م) سره اوښتی دی. په دوهم مثال کي (ک) یو بې ږغه انسدادي آواز دی چه د خپل ګاونډي آواز (گ) د تأثیر له امله ږغن سوی دی . په اسیمیلېشن کي که د مخنی آواز پر وروستني آواز باندي تأثیر وکړي او وروستنی آواز بدلون ومومي پراګریسیو (progressive) ورته وايي لکه په ترکي کي (git di > git ti = دی ولاړ) او که وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر وکړي او د مخني آواز ته تغییر ورکړي ریګریسیو (regressive) ورته وايي لکه په (ستا) او (زما) کي چه وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر کوي. اسیمیلېشن دوه ډوله واقع کیږي : یو دا چه د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ واقع وي او فاصله ونلري . ودې ډول اسیمیلېشن ته متصل (contiguous) (اسیمیلېشن) وايي ، لکه په (ستا) او (زما) کي . او بل دا چه اسیمیلېشن د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ نوي راغلی او یو له بله سره فاصله ولري ، یعنی په منځ کي یې یو یا څو آوازونه راغلي وي . وداسي اسیمیلېشن ته منفصل (noncontiguous) اسیمیلېشن وايي . لکه په دري کي (سرش) چه په (شرش) سره تلفظ کیږي. په دې مثال کي لومړی (س) د وروستني (ش) د تأثیر له امله په (ش) سره تبدیل سوی دی او د (س) او (ش) تر منځ نور فونیمونه راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم ډیسیمیلیشن (dissimilation) نومیږي : کله کله په یو ترکیب (کلمه) کي یو آواز دوه ځایه (مکرر) واقع کیږي. که چیري نوموړی آواز له نوموړو دوو ځایونو څخه په یوه ځای کي په یو بل آواز سره بدلون ومومي و دغې عملیې ته ډیسیمیلیشن وایي. لکه د نموځ او لمونځ په کلمو کي د (ن) بدلون په (ل) سره.

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم قلب (metathesis) نومیږي او هغه دادی چه د فونیمونو په ترتیب کي بدلون واقع سي لکه: څمکه ، ځمکه - روځ ، ورځ - لوښت ، ولښت.

د فونیمونو زیاتوالی یا حذف بدل هم مورفوفونیمیکي بدلون بلل کیږي. مثلاً په انګریزي کي (s) د جمع مورفیم دی چه کله - کله د (z) په شکل څرګندیږي لکه په roads ، eggs او داسي نورو کلمو کي. مګر د dišiz په کلمه کي چه مفرد یې diš دی. د (i) فونیم زیات راغلی دی. په پښتو کي ځیني خلک (دېرش) په (دېش) سره تلفظ کوي او کله کله - (څلوېښت) په (څلوېښ) سره اداکوي او په دې توګه له دېرش څخه (ر) او له څلوېښت څخه (ت) حذفوي. دغه رنګه که په انګریزي کي بې ږغه کانسونینټ چه د دوو واولونو په منځ کي واقع سي د ږغه ږغن کیږي لکه چه په bedar سره تلفظ کوي. دغه رنګه ږغن کانسونینټ چه په پای کي راسي په ځینو ژبو کي کله کله بې ږغه کیږي لکه د جرمني

(c) ketabton.com: The Digital Library

tag (وږخ) چه په taK سره تلفظ کیږي . نوموړي او دغه ډول نور بدلونونه چه په مورفیم کي پېښیږي ټول مورفوفونیمیکي بدلونونه بلل کیږي.

دیوې ژبې دمورفیمونو دمعلومولو اوبېلولو لارې

څرنگه چه د نړۍ ژبي د داخلي ساختمان او جوړښت له امله یوله بله توپیر لري ، نود هغوی مورفیمونه هم په یوه بڼه ځان نه څرگندوي. په ځینو ژبو کي یو ډول او په ځینو نورو ژبو کي بل ډول مورفیمونه موجود دي . یو ژبپوهاند دیوې ژبې د مورفیمونو دمعلومولو په وخت کي باید له ډېر غور او احتیاط څخه کار واخلي څو چه د هغې ژبې د مورفیمونو شکلونه په صحیح ډول سره پیدا او معرفي کړي . د یوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو په وخت کی باید دالاندې ټکي په نظر کي ونیول سي :

مورفیم له سېلاب سره کومه رابطه نلري . یعنی کله کله یو مورفیم څو سېلابه وي او ځینی وخت یو سېلاب څو مورفیمه لري . مگر داسي هم ډېر پېښیږي چه یو مورفیم یو سېلاب وي . مثلاً (کندهار = Kandahār) یو مورفیم دی چه درې سېلابه لري . (ځم = dzam) یو سېلاب دی چه دوه

مورفیمه (dz + am) لري. (لاس = lās) یو مورفیم دی او یو سیلاب لري.
د مورفیمونو او فونیمونو شمېر هم یو له بله څه رابطه نه سره لري.
د مثال په توګه د (رڼا = ruṇā) په کلمه کښې (رڼ = ruṇ) چه درې فونیمونه
لري یو مورفیم دی او (آ = ā) چه یو فونیم دی یو مورفیم هم دی. نو یو مورفیم
ممکن یوازې یو فونیم وي. یو فونیم کله کله د بېلو بېلو مورفیمونو په ډول -
څرګند پدلای سي. خو کله کله هاغه فونیم یوازې د یوه فونیم په حیث نه
د مورفیم په ډول په ژبه کي پېښیږي. مثلاً د (نېکي = neki) او (ځي dzi)
په کلموکي (i) یو فونیم دی چه په نوموړو دوارو کلموکي د بېلو بېلو مورفیمونو
په ډول راغلی دی. یعنی په لومړۍ کلمه کي یو ډول او په دوهمه کلمه کي بل ډول
معنی لري. مګر د (ځیر = dzir) په کلمه کي بیا هغه فونیم معنی نلري
او یوازې د یو فونیم په حیث راغلی دی نه د مورفیم په ډول.

کله کله محقق د ژبي د مورفیمونو د معلومولو په
وخت کي له یو شمېر داسي مثالونو سره مخامخ کیږي چه په هغوی کي یو ډول
صوتي واحدونه او یو ډول معنا ګاني راغلي وي. نو محقق باید بېله غور او
کافي تحقیق څخه دا نتیجه وانخلي چه نوموړي صوتي واحدونه د یو ډول
معنی د موجود والي له امله او د هغوی د یوشي والي په وجه یو مورفیم وبولي.
لکه چه ووایي په دې ټولو کلموکي (کوړ = Kor، کوټه = Koṭá،
کږدی = Kazday، کلا = Kalá، کلی = Kálay) د هستوګنې د ځای
معنی پرته ده، او په دې ټولو کلموکي یو صوتي واحد (ک = K) راغلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو ځکه (ک = K) یو مورفیم دی چه د هستوګني دځای معنی ورکوي . دغه سبب دی چه محقق هیڅ وخت له نیمګړي ډېټا څخه مثبته نتیجه نه اخلي له نو مونږ وکاموسره که داسي کلمې لکه (خونه = xúna ، جونګړه = jongára ، ښار = ṣār ...) یو ځای کړو وخرګنده به سي چه (ک = K) د هستوګني دځای معنی نه ورکوي او مورفیم نسي بلل کېدای .

که یو مطلب په دوو بېلو ژبو کي اداسي ، ممکن د مورفیمونو شمېر بېل - توپیر ولري . د مثال په توګه په پښتو وایي : زه کورته ځم = za kor ta dzam او په انګریزي وایي : āy go hom = I go home نوموړی مطلب په پښتو کي په پنځه مورفیمه (za + kor + ta + dz + am) او په انګریزي کي په درې مورفیمه (āy + go + hom) سره اداسوی دی. نو که مونږ وغواړو چه د انګریزي ژبي د نوموړي خبري مورفیمونه د پښتو د ترجمې له مخې معلوم کړو باید په دې فکر کي ونسو چه ځکه چه په پښتو کي نوموړې خبره پنځه مورفیمه لري نو په انګریزي کي هم باید پنځه مورفیمه ولري . بلکه زمونږ تحقیق باید د حقایقو پر اساس بنا وي او ځکه چه د انګریزي د ژبي مورفیمونه معلوموو نو د انګریزي ژبي خپل ساختمان باید په نظر کي ونیسو نه دا چه د پښتو ژبي د ساختمان په اساس د انګریزي ژبي ساختمان فرض کړو .

د یوې ژبي په مورفیمي تجزیه کي مونږ باید زیار وباسو چه د هغې ژبي - ساختمان په هغه ډېټا کي چه مونږ یې په لاس کي لرو په داسي کوچنیو ټوټوسره تجزیه کړو چه نوموړې هره ټوټه یوازي یو مورفیم وي . او دا

تجزیې موږ د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کې کولای سو . که دا کار موږ په بریالیتوب سره سرته ورسوو نو ټول هغه مورفیمونه به چه په ډېټا کې موجود دي لاس ته راسي . د مثال په توګه په لاندې ډول د پشه یي ژبې د هغې لهجې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه کوو چه د "نور د درې" په "پنجوقلعه" کې خلک خبرې په کوي :

1 . éloamắgošínše دا زموږ کور دی.	4. élodār داغر.
2 . éloamắbāgše دا زموږ باغ دی.	5. búbaKắrgošíŋ ډېر ښه کور.
3 . amắgošíŋ زموږ کور.	6. pašayíbúbaKắrjábše (پشه يي ډېره ښه ژبه ده)
7. élobaKắrbāgše دا ښه باغ دی	

که د لومړۍ او دوهمې خبرې معناوې سره پرتله کړو د دواړو خبرو معناوې نور سره یو شی دي او یوازې په (کور) او (باغ) کې توپیر سره لري . د نورو خبرو په پشه یي شکلونو کې کوم توپیر چه راغلی دی هغه یوازې د gošíŋ او bāg په ټوټو کې دی . نو کوم معنی لرونکې او ګرامري ټوټې چه موږ د نورو دوو خبرو د مقایسې له مخې سره بېلولای سو یوه د gošíŋ او بله د bāg ټوټه ده چه لومړۍ ټوټه د (کور) او دوهمه ټوټه د (باغ) معنی ورکوي . په دریمه خبره کې یوه د gošíŋ ټوټه راغلې ده چه د مخه یې موږ معنی لاس ته راوستلې ده چه و (کور) ته وایي او د

نوموړي خبري په معنی کي هم دغه مطلب موجود دی . د نوموړي خبري پاته برخه amā ده چه د دغي خبري د معنی له مخي څرګندیږي چه د (نوموړ) معنی ورکوي . که لومړی او څلورمه خبره سره پرتله کړو ـ څرګنده به سي چه د نوموړو خبرو په معنی کي یوازي یو مطلب مکرر راغلی دی چه هغه د (دا) مطلب دی او د نوموړو دوو خبرو په پښه یي شکلونو کي هم یوازي یوه توته مکرره راغلې ده چه هغه د ɛ́lo توته ده . نو د نوموړو دوو خبرو له پرتلې څخه دا څرګندیږي چه ɛ́lo او (دا) سره یوشي دي او هرکله چه په څلورمه خبره کي موږ ته دا څرګنده سوه چه د ɛ́lo توته د (دا) معنی لري نو دا هم باید ومنل سي چه په نوموړې خبره کي د پښه یي خبري پاته توته (dār) د نوموړي خبري د پاته سوي معنی (غر) سره یوشی ده . اوس بیرته ولومړی خبري ته راځو . په لومړی خبره کي د نوي و تولو شکلونو معناوي لاس ته راغلي دي او یوازي د پښه یي په خوا کي (še) او د پښتو ترجمې په خوا کي (دی) پاته دی چه طبعاً دا دواړه سره یوشی دي . یعنی (še) د (دی) معنی ورکوي .

په پنځمه خبره کي gošiŋ موږ ته معلوم سو چه د (کور) معنی ورکوي . په دې ډول پاته توته (búbakā́r) د (دبر-بنه) په معنی پاتیږي . که دغه توته په اوومه خبره کي وپلټو، څرګنده به سي چه نوموړې توته یو واحد موړفیم نه دی . ځکه چه د هغې یوه برخه (bakā́r) د (بنه) په معنی راغلې ده او بله برخه یې (bú) یو بل

مورفیم دی چه په څرګند ډول د (ډېر) معنی ورکوي. په شپږمه خبره کي نور تول مورفیمونه موږ ته معلوم دي او کوم شی چه پاته دی هغه د پشه یي په خواکي د jáb توته او د پښتو ترجمې په خواکي د (ژبه) مفهوم دی چه دا دواړه هم طبعاً باید یو شی وبلل سي. یعنی jáb د ژبي معنی لري
په پوره تيني ډول موږ وکولای سوای چه تولي معنی
لرونکي توتي چي په نوموړي ډېټاکي راغلي دي د هغوی له معنا ګانو سره لاس ته راولو. د دغي لنډې ډېټا له څخه د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کي موږ دا هم څرګنده کړه چه نوموړي توتې واحد مورفیمونه دي.
د نوموړو مورفیمونو لست په لاندې ډول سره ترتیبولای سو:

élo	دا	dār	غر
amā́	زموږ	bú	ډېر
gošíŋ	کور	bakā́r	ښه
še	دئ	jáb	ژبه
bāg	باغ	pašayí	پشه یي

د یوې ژبي د مورفیمونو د معلومولو له پاره کافي مواد او کره کتنه ضروري ده. ځکه چه په لږ و موادو کي ځیني وخت محقق د مورفیم حقیقي بڼه نسي پېژندلای. نو د پاره د دې چه ډېر کوچني معنی لرونکي صوتي واحد ونه

پخپل حقيقي شکل او بڼه سره پيدا کړای سي محقق بايد هڅوی په ډول ډول او بېلو بېلو خبرو کي ترغور لاندي ونيسي او د هڅوی د صحيحي اندازي په باره کي خپل ځان ډاډه کړي . دادی اوس د عبري ژبي دلاندني ډېتاد مورفيمي تجزيې په ترڅ کي پردې مطلب باندي رڼا اچوو :

1.	šamartihū	ما دی وساته	5.	šamarnuhā	موږ دا وساتله
2.	šamartihā	ما دا وساتله	6.	šamarnukā	موږ تاسي وساتلاست
3.	šamartikā	ما تاسي وساتلاست	7.	qataltihū	ما دی و واژه
4.	šamarnuhū	موږ دی وساته	8.	qatalnuhū	موږ دی و واژه

په لومړۍ او دوهمه خبره کي د معنی توپير يوازي په (دی) او (دا) کي راغلی دی . يعني د نوموړو دوارو خبرو معنی يوشی ده يوازي د ومره فرق لري چه په لومړۍ خبره کي غايب مذکر او په دوهمه خبره کي غايب مؤنث يادسوی دی . عبري خبري هم دواړه نورکټ مټ يوشی دي يوازي د لومړۍ خبري په پای کي ū او دوهم مثال په پای کي ā راغلی دی نو په سرسري نظر که سړی وګوري ممکن دا نتيجه واخلي چه (ū) يو مورفيم دی چه د (دی) يعنی غايب مذکر او (ā) يو بل مورفيم دی چه د (دا) يعنی غايب مؤنث معنی ورکوي . خو که د ديمه خبره هم ور سره يوځای کړو څرګنديږي چه (šamarti) په دې دوارو خبرو کي مشترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی دی او کوم شی چه په دې وسرو خبرو کي تو پیر لري هغه د ــ hū ، hā ، او Kā توري دي. ځکه چه د نومونو د روخبر ونور معنی یو شی ده او یوازې په د روضمیر ونوکي تو پیر سره لري. نو اوس باید دا نتیجه ځني واخلو چه نومونو ي درې توري درې مورفیمونه دي چه د نومونو دې وضمیر ونوله پاره راغلي دي یعني hū د (دی)، hā د (دا) او Kā د (تاسي) معنی ورکوي.

که څلرمه، پنځم او شپږمه خبره هم ور سره یوځای کړو او له نومونو شپږ و برخو څخه هغه مورفیمونه چه دمخه موږ معلوم کړل (Kā او hā ، hū) وباسو په پاتو برخوکي Šamar په ټولو خبروکي مشترک راغلی دی یوازې په کوم ځای کي چه د مفرد متکلم ضمیر (زه) راغلی دی هلته (tī) او په کوم ځای کي چه د جمع متکلم ضمیر (موږ) راغلی دی هلته (nū) ورسره یوځای سوی دی. نو ځکه دانتیجه اخلو چه (tī) یو مورفیم دی چه د مفرد متکلم (زه) معنی لري او (nū) یو مورفیم دی چه د جمع متکلم (موږ) معنی ور کوي.

که اوومه او اتمه خبره هم له نومونو خبر وسره یو ځای کړو، کومه توته چه ناآشنا په نظر راځي هغه د (qatal) توته ده. د نومونو دوو خبر و په معنی کي چه کوم شی موږ ته نوی په لاس راغلی دی هغه د (وواژه) مطلب دی. ځکه چه دد غه نوي مطلب له پاره یوه نوې توته (qatal) په لاس کې ژرو نود انتیجه اخیستلای سو چه (qatal) یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توته د ه چه د (وواژه) معنی ورکوي .
که تولي خبري له سره تر پا یه وگورو ، بیله (وسانته)
څخه نور د تولو معنا وو له پاره مو ، مورفیمونه یا معنی لرونکي توتې پیدا کړي
دي ، او د ثربو په هغه موادو کي چه مونږ تر څېړني لاندي نیولي دي یوه توته
(šamar) پاته ده . ځکه چه په یوه خوا کي د (وسانته) مطلب او په بله خوا
کي د (šamar) توته لرونو څرګندېږي چه (šamar) یوه معنی
لرونکې توته ده چه د (وسانته) معنی ورکوي . بل داچه که لومړی او څلرمه
خبره له او وومي او اتمي خبري سره مقایسه کړو څرګنده به سي چه په نوموړو
خبروکي په کوم ځای کي چه (وسانته) راغلی دی هلته د (šamar) او په کوم
ځای کي چه (وواژه) راغلی دی هلته د (qatal) توته راغلې ده چه دا
هم پردې باندي دلالت کوي چه د (šamar) توته د (وسانته) په معنی سره
پېښېږي . د نوموړو خبرو د مورفیمونو لست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو:

šamar — وسانته	hā — دا
tī — زه	Kā — تاسي(1)
hū — دی	nū — مونږ
qatal — وواژه	

(1) : تاسي د احترام له پاره راغلی دی . اصلاً Kā د مفرد مخاطب له پاره راځي .

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کې باید د مورفیمونو الومورفونه هم په نظر کې ونیسو، او که کوم مورفیم بیل بیل الومورفونه ولري هغوی هم باید معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه وښیو. د دی اوس به د مثال په توګه په لاندې ډول د (زپوتیک zapotec) د ژبې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه وکړو او وبه ګورو که څینو مورفیمونو الومورفونه درلودل هغه به هم معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه به وښیو. د زپوتیک ژبه په مکسیکو کې ویله کیږي.

1. reKabizaʔ	زه جواب ورکوم (استمراري حال)	8. duwazaʔ	زه ژوند کوم
2. rudibicizaʔ	» زه وچوم	9. ruʔnazaʔ	زه غوړځوم (استمراري حال)
3. rugalazaʔ	» زه اورلګوم	10. Ki	بریوال
4. riKiazaʔ	» زه کښنم	11. raʔazaʔ	زه څم (استمراري حال)
5. eKabi	جواب ورکول	12. udibici	وچول
6. riduwazaʔ	زه ژوند کوم (استمراري حال)	13. duwa	ژوند کول
7. riKuwazaʔ	» زه ساتم	14. ritazaʔ	زه اخلم (استمراري حال)
15. riKizaʔ	زه مینځم (استمراري حال)		

نو موږ ډېټا که سر تر پایه پوره په یوه نظر سره وګورو، درې ډوله مورفیمونه یکښې راغلي دي: تنه، واحد متکلم، ضمیر او استمراري حال.

په (1، 2، 3، 4، 6، 7، 9، 11، 14 او 15) مادوکي د مورفیمونو نوموړي دړې سره د ولونه راغلي دي . په (5، 10، 12 او 13) مادوکي یوازې تنې او په اتمه ماده کي تنه او د واحد متکلم ضمیر راغلی دی. که (6، 7 او 13) مادې سره پرتله کړو څرګنده به شي چې (duwa) تنه ، (za?) واحد متکلم ضمیر او (ri) استمراري حال ښيي . دغه رنګه په ټولو هغو موادوکي چې (زه) راغلی دی - هلته (za?) هم راغلی دی . له دې څخه څرګندېږي چې (za?) د (زه) په معنی دی . که د وهمه او د وولسمه ماده سره پرتله کړو څرګنده به سي چې (udibici) تنه ده چې د (وچولو) معنی لري ، (za?) د (زه) معنی ورکوي او کوم صوتي واحد چې د استمراري حال معنی لري هغه د (r) صوتي واحد دی . ځکه چې (ri) او (r) دواړه د استمراري حال معنی ورکوي نو څرګنده ده چې نوموړي دواړه صوتي واحدونه د یوه مورفیم الومورفونه دي . د دې دپاره چې په ښه توګه څرګنده سي چې نوموړي صوتي واحدونه الومورفونه دي نو ښايي چې د هغوی مشخص استعمال هم پیدا کړو . په نوموړو موادوکي که په غوړ سره وکوړو څرګنده به سي چې (ri) تل تر کانسونینټ او (r) تل تر واول د مخه راځي او یو د بل پر ځای باندي هیڅکله نه واقع کیږي . نو ځکه موږ دا دواړه صوتي واحدونه د یوه مورفیم الومورفونه بولو . هغه مورفیمونه چې په نوموړې ډېټا کي راغلي دي په لاندې د ول سره ښوولای سو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

1.	r ~ ri[(1)]	استمراري حال	7.	duwa	ژوندکول
2.	za'	زه	8.	Kuwa	ساتل
3.	eKabi	جواب ورکول	9.	u'na	غوښتل
4.	udibici	وچول	10.	Ki	پرېوتل
5.	ugala	اورلګول	11.	a'a	تلل
6.	Kia	کښېنل	12.	'a	اخيستل

کله کله د مورفيمونو د الومورفونو د استعمال مشخص ځايونه د هغه محيط له مخې چه نوموړي الومورفونه پکښې واقع سوي وي نه څرګنديږي . په داسې حال کې بنايي چه ټول هغه ځايونه و بنوول سي چه نوموړي مغاير شکلونه پکښې واقع کيږي . د مثال په توګه د مکسيکو ديوې بلې ژبې چه هيواوې (Huave) نوميږي ددې لاندې ديتا مورفيمي تجزيه کوو :

1. andiomáac موږ چيله کوو	2. ačiatíac موږ خېږو
3. imboláac موږ بايږو	4. ahiráac موږ لرو
5. ačičíac موږ ځبېښو	6. ahačiác موږ وړکوو

(۱) د څړ د ول علامه (~) د يوه مورفيم د الومورفونو د ښوولو په غرض د نوموړي مورفيم د الومورفونو تر منځ راځي (د دغه مبحث پای وګورئ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

7. andoKóoc	موږ کبان نیسو	8. ianáac	موږ ځنی راځو
9. acohóoc	موږ لوبه کوو	10. uwíac	موږ پوړ اخلو
11. aKoočíac	موږ پړ یکوو	12. auwáac	موږ وځو
13. andoK	کبان نیول	14. anǰialáac	موږ میده کوو (په مېچن یا د ژرنده نومل)
15. ašomáac	موږ پیدا کوو		

نوټ : پرته له دیارلسمې مادې څخه چه یو موړ فیم دی، په نورو ټولو خبرو کې دوه دوه موړ فیمونه راغلي دي.

که په نوموړې ډېټا کې په غور سره وګورو په هره ماده کې یو متکلم ضمیر او یو فعل راغلی دی. که دیمه او دولسمه ماده سره مقایسه کړو، څرګنده به سي چه په دوارو کې یو مشترک صوتي واحد (áac) راغلی دی او د نوموړو مادو په ترجمه کې موږ یو مشترک مطلب (موږ) لرو. نو ځکه د دغې ډېټا له مخې نوموړی مشترک صوتي واحد (áac) د (موږ) معنی ورکوي. او که په نورو هغو ځایو کې چه نوموړی صوتي واحد راغلی دی وګورو هم دغه نتیجه واثبات ته رسیږي. یعنې هرځای چه (áac) راغلی دی په پښتو ترجمه کې (موږ) راغلی دی. په شپږمه او لسمه ماده کې یو بل صوتي واحد (íac) مشترک واقع سوی دی چه د دغو مادو په ترجمه کې یو مشترک مطلب (موږ) راغلی دی. نوموړی صوتي واحد هم د (موږ) په معنی سره بېلولای سو. د غه رنګه که اوومه او دیارلسمه ماده سره

پرتله کړو څرګنده به سي چه (óoc) هم د (موږ) معنی ورکوی. نو په نوموړې ژبه کي دړې صوتي واحدونه د لاحقې په توګه د (موږ) له پاره راغلي دي چه دړې سره د یوه مورفیم الومورفونه بلل کیږي. د مخه موږ ته ویل سوي وه چه پرته له دیارلسمي مادې څخه په هره ماده کي دوه مورفیمونه راغلي دي. ځکه چه په نوموړې هره ماده کي د جمع متکلم د مورفیم الومورف راغلی دی نو د هري مادې پاته برخه له هغه فعل سره مساوي ده چه وموږ ته د هغې مادې په ترجمه کي راکړه سوی دی. د نوموړي ژبه مورفیمونه په لاندې ډول سره بېلولای سو :

1.	_áac ~ _íac ~ _óoc	موږ	2.	andiom	هیله کول
3.	imbol	بیریدل	4.	ahir	دړلوول
5.	ačič	ځبېدل	6.	ahač	ورکول
7.	andoK	کبان نیول	8.	ian	راتګ
9.	acoh	لوبه کول	10.	uw	پوړول
11.	aKooč	پرېکول	12.	auw	وتل
13.	anǰial	میده کول	14.	ašom	پیداکول
15.	ačiat	خیرل			

د جمع متکلم د مورفیم د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د نوموړي ژبه له مخي نه معلومیږي. نو ځکه د دې د پاره چه د هغوی د استعمال

مشخص ځالونه وښوول سي یوازنۍ لار داده چه د هر الوموړف سره د ټولو هغو شکلونو لست واخیستل سي چه له هغه الوموړف سره واقع کیږي. دالستونه په لاندي ډول سره ترتیبولای سو :

_áac :		_íac :		_óoc :	
andiom_	هیله‌کول	ačiat_	خیرل	andok_	کبانیول
imbol_	بېرول	ačič_	څبېښل	acoh_	لوبېدکول
ahir_	ډلوول	ahač_	ورکول		
ian_	راتګ	uw_	پوروِل		
auw_	وتل	akooč_	پرېږکول		
anǰial_	میده‌کول				
ašom_	پیداکول				

خو په داسي مواقعو کي د پاره د دې چه زموږ په کار کي اسانتیا پیښه سي، ډېره ښه لار داده چه لومړی له íac_ او óoc_ سره د هغو شکلونو لست ترتیب کړو چه له نوموړو دوو الوموړفونو سره واقع کیږي او وروسته وو وایو چه نور ټول شکلونه له áac_ سره واقع کیږي. دلته مطلب صرف دادی چه په دغه ډول لستونو کي سړی ودې ته نه مجبوریږي چه ټول شکلونه ولیکي او په دې لحاظ یوه اقتصادي لار ده.

ددې دپاره چه د مورفیمونو رابطه یوله بله سره وښودله سي نو په پورتني مورفیمي تجزیه کې دځینو مورفیمونو سره د رابطي وړه لیکه (ـ) راغلې ده . هغه شکل چه همېشه د کوم ترکیب په سر کې راځي ، نوموړې وړه لیکه تر هغه شکل وروسته ایښودله کیږي . هغه شکل چه همېشه د کوم ترکیب په پای کې واقع کیږي نوموړې لیکه تر هغه شکل دمخه راځي . که وغواړو چه د کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه وښیو نو باید د نوموړو الومورفونو ترمنځ یوه کږه وږه لیکه کښښږدو .

لهجوي اطلس

هر کله چه دوه کسه په یوه ژبه خبري سره کوي که سړی په ډېر غــوږ ورته ځیر سي ، د دوی په خبرو کې توپیر موجود وي . او هماغه یوه موضوع یو سړی په یو ډول او بل سړی په بل ډول کلمو کې اداکوي . ممکن یو سړی په خپلو خبرو کې داسي کلمې استعمال کړي چه د هغه بل سړي د کلمو په پانګه کې نوي ، یا ئې زده وي خو د هغوی د استعمالولو سره عادت ونلري . دغه ډول د یوې کورنۍ لهجه د بلي کورنۍ ته څه ناڅه توپیر لري . په یوه ټولنه کې بېل بېل اجتماعي ګروپونه لکه خواران

او بډایان ، مړیان او خپلواک وګړي ، تعلیم یافته او بې تعلیمه خلک په خپل منځ کې د لهجې اختلاف لري . تر دې چه ځینې وخت داسې پېښېږي چه د یوه اجتماعي ګروپ غړي د بل اجتماعي ګروپ غړي په خبره که څه هم د واړه د یوې ژبې ویونکي وي خو د لهجې د توپیر په وجه ښه نه پوهېږي . د نر او ښځې لهجه هم توپیر سره لري . د زلمیانو او زړو په وینا وو کې هم ځینې وخت توپیر لیدل کېږي . مثلاً د افریقا په ډېرو ښارونو کې زلمیان له اکثرو هغو مذهبي اصطلاح ګانو سره چه د دوی پلرونو او میندې په پوهېږي آشنایي نلري . دا توپیر په هغو ځایونو کې ډېر لیدل کېږي چه زوړ کلچر په چټکتیا سره د بدلون په حالت کې وي . هغه خلک چه هر وخت په نږدې تماس کې وي یا په یوه کلي یا یوه ښار کې ژوند کوي او په همغه یوه اجتماعي یا اقتصادي ډله پورې اړه لري ژبه تقریباً په یوه ډول سره استعمالوي . مګر هغه کسان چه په ندرت سره یا لې بېغې موقع نوې مینده لې چه یوله بله سره په تماس کې سي او خبرې اترې سره وکړي ، په خبرو کې یې زیات توپیر لیدل کېږي . د مثال په توګه د برتانیې علمي انګریزي ژبه په لندن او مانچسټر کې ډېر ورته والی سره لري . خو د نورو ښارونو په ښاوخواکي محلي لهجې یوله بله ډېر توپیر سره لري . د جغرافیایي موقعیت پر اساس ممکن د یوې ژبې ویونکي په خپلو خبرو او وینا وو کې څرګند اختلافونه او توپیرونه ولري . دا توپیرونه په عمومي ډول په آوازونو ، شکلونو ، د شکلونو په ترتیب ، کلمو او معنی ګانو کې لیدل کېږي د مثال په توګه د کندهار د لهجې د (ښ) او (ښ) آوازونه د ننګرهار او په

ځینونورو لهجو کې په (گ) او (خ) سره اداکیږي . په کندهار کې و(چوپان)
ته (شپون) او (موټروان) ته (موټروان) وايي ، مگر په ځینونورو لهجو کې نوموړې
کلمې په (شپین) او (مېټریان) سره تلفظ کیږي .

یوه ورځ له کندهاره څخه کابل ته په موټر کې تلم . موټروان
او کلینر د وارده دپکتیا وو . پر لاره کې د موټر په ماشین کې څه خرابي پیښه
سوه . کلینر ورکښته سو پر ماشین یې کار شروع کړ . موټروان په سیټ
کې ناست ؤ او وکلینر ته یې ورږغ کړل : "چکیش کیږده چکي روخله"
که موټروان د کندهار په پښتو خبري کولای نو به یې ور ته ویلي وای :
"چکُش کښېږده چاکو را واخله" .

په ځینو لهجو کې وايي (سري دئ = saray day) او
په ځینو لهجو کې وايي (سري دی = saray day) مگر په ځینو لهجو کې وايي
(سري ده = saray da) . په کندهار کې (گوگرد) ته (اورلگیت یا -
اولگیت) وايي ، او (گرگ) ته (شرمښ) وايي ، او (ډنگر) د لاغر په معنی استعمالوي
مگر په ځینو نورو لهجو کې (گوگرد) ته (کوگړ) او (گرگ) ته (لیوه) وايي او
(ډنگر) د (غوالي) په معنی استعمالوي .

که موږ وغواړو چه د یوې ژبې بېلې بېلې لهجې او د
هغوی توپیرونه په صحیح ډول سره وښو ولای سو ، نو د هري لهجې په
باره کې د ژبپوهني له اصولو سره سم یولړ تحقیقات کوو ، او هغه مواد چه
د هغوی په واسطه موږ د نوموړي ژبي بېلې بېلې لهجې او د هغوی توپیرونه

وښو ولاړی سو د ژبپوهنې د علمي اساساتو له مخې راغونډ وو. د غه مواد چه راټول سول او د خپرولو له پاره آماده سول موږ کولای سو چه په بېلو طریقو سره هغه نشر کړو: یوه طریقه دا ده چه دیوه کاغذ پر مخ باندې د هر جواب ورکوونکي (informant) خبري په بېلو بېلو عمودي ستونو کي په داسي ډول سره راولو چه د ټولو جواب ورکوونکو هغه جوابونه چه دیوې موضوع په باره کي یې ورکړي دي څنګ پر څنګ پر یوه افقي لیکه باندې واقع سي، خو په دې توګه موږ و کولای سو چه نوموړي جوابونه یو له بله سره پرتله کړو. بله طریقه دا ده چه نوموړي جوابونه د نقشو په توګه په داسي ډول سره وښیو چه په هغه کي د هر جواب ورکوونکي جواب د هغه د جواب ورکوونکي د هستوګني په ځای کي واقع سي. د غه دوهمه طریقه یوه غوره طریقه ده. ځکه چه د د غسي نقشو یوه مجموعه موږ ته موقع راکوي چه دیوې ژبې د بېلو بېلو عناصرو د استعمال مشخص ځایونه په نوموړو نقشو کي د مقایسه کولو په ترڅ کي پیدا او مقایسه یې کړو او په یوه نظر سره په اسانه توګه له نوموړو نقشو څخه خپل مطلب لاس ته راولو. د د غسي نقشو مجموعه چه په هغو کي دیوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د غسي او داسي نوړ توپیرونه ښوول سوي وي د ژبپوهني په اصطلاح لهجوي اطلس (dialect atlas) بلل کیږي.

کوم سړي چه د ژبې تحقیق کوي و هغه ته محقق (Field worker) وايي. جیلیرون (Gillieron) چه د سویس

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو ډېر نامتو ژبپوهاند دی وايي چه محقق باید یو سړی وي . یعني دیوې ژبې ټولې لهجې بنايي چه دیوه سړي په واسطه ثبتې سي . مګر جود (Jud) او جې برګ (Jaberg) چه دواړه دده شاګردان وو دایتالیې او سویس د ژبپوهنې او نژادپوهنې (Ethnology) داطلس په ترتیبولو کې یې له دړو تنو څخه کار اخیستی دی .

محقق بنايي چه دلهجې په محل کې کار وکړي او دجواب ورکوونکي جوابونه پخپله باید ولیکي . ډېټا (هغه مواد چه دژبې دلهجو دتحقیق له پاره راغونډېږي) بنايي چه دخبرو دعادي سرعت له مخې ثبت سي چه طبیعي وي نه دوروا وغیر طبیعي خبرو په موقع کې . دخبرو په ثبتولو کې به ډېر تسلوار نکوي . یعني هرکله چه محقق ډاډه سي چه آوازونه یې په صحیح ډول سره اورېدلي دي نو وروسته دي د هغوی په ثبتولو کې اقدام وکړي . محقق باید له جواب ورکوونکي څخه دا غوښتنه ونکړي چه یو توری تردې یا څلوروار زیات تکرار کړي . بلکه اکثره محققین ولو مړي تلفظ ته اهمیت ورکوي او که کوم اشتباه ورته پېښه سي هغه په نورو مشابهو خبرو کې رفع کوي . محقق باید دا کوښښ ونکړي چه دژبې ټول مواد هر ورو تر عمومي قواعدو لاندې راولي . ځکه چه په یوه ژبه کې بې قاعده او غیر منظم شیان دژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي او د باقاعده شیانو په څېر اهمیت لري . نو ددې لامله هر څه باید کټ مټ په هغه ډول سره ثبت سي چه په ژبه کې موجود وي او د هیڅ شي له ثبتولو څخه باید سترګې پټې نسي . خجونه او فشارونه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثرو ژبو کې د کلمو او جملو و معنی ته تغییر ورکوي . لکه د (غوټه، پرته، کبنېنستم) په کلمو کې که پر لومړي سېلابونو باندې فج واقع سي یوه معنی ورکوي ، او که د پای پر سېلابونو باندې فج راسي بله معنی ورکوي . د غه رنګه د (زه په پوهنځي کې له دېرش ګرامر وایم) په جمله کې پرځلور و برخو باندې موږ فشار راوستلای سو . پر هره برخه چه فشار راولو د جملې معنی څه تو پیر پیدا کوي . یعنی که پر (زه) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه بېله ما څخه بل څوک له دېرش په پوهنځي کې ګرامر نه وایي یا ممکن دا معنی ورکړي چه بېله ما څخه دې بل څوک له دېرش په پوهنځي کې ګرامر نه وایي . که پر (پوهنځي) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه زه له دېرش په پوهنځي کې ګرامر وایم او بل ځای یې نه وړېښ وایم . که پر (دېرش) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه له بل چا سره زه په پوهنځي کې ګرامر نه وایم بلکه یوازې له دېرش یې وایم . او که پر (ګرامر) باندې فشار راسي بیا دا مطلب ځني اخیستل کیږي چه بېله ګرامر څخه کوم بل مضمون له دېرش په پوهنځي کې نه وایم . نو ځکه د تحقیق په وخت کې محقق بنایي چه د ژبې خڅونه او فشارونه هم ثبت کړي څو په دې برخه کې هم د یوې ژبې د لهجو توپیر او ورته والی څرګند سي .

په هغه سیمه کې چه محقق د ژبې د لهجو تحقیق کوي لومړی باید د نوموړې سیمې یوه جغرافیایي سروې وکړي څو په دې توګه څه عمومي او ابتدایي معلومات د هغو بېلو بېلو سیمو په باره کې لاس ته راولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په هغوی کي د ښځو ژبي داستعمال توپیرونه موجود وي . وروسته تر هغه محقق باید دوه کاره وکړي : یودا چه د هغو جغرافیایي سیمو یولست ترتیب کړي چه په هغوی کي د ژبي هغه عناصر چه یوله بله توپیرسره لري وروسته په غوږسره وکتل سي . بل دا چه د هغو عناصرو لست ترتیب کړي چه په نوموړو سیمو کي باید د هغوی تحقیق وسي . دغه دوهم لست چه دیولړ پوښتنو څخه مرکب دی دیوه پوښتنلیک (questionnaire) شکل غوره کوي . هغه پوښتني چه دیوه پوښتنلیک په توګه ترتیبیږي بنایي چه یوله بله سره رابطه ولري . یعني که له جواب ورکوونکي څخه لومړی دا پوښتنه وکړو چه تاسي وپلار ته څه وایاست ، دوهمه پوښتنه موباید داوي چه تاسی مور ته څه وایاست او وروسته پسی د خور ، ورور ، وریره او داسي نورو پوښتني وکړو او هرګوری و موضوع ته بنایي چه تغییر ورنکړو .

نوموړي لستونه چه ترتیب سول بیا نومحقق په نوموړو سیمو کي سفرکوي او په هره هغه سیمه کي چه ده د مخه د تحقیق کولوله پاره ټاکلي ده توقف کوي . په هغه ځای کي مناسب جواب ورکوونکي (informants) پیداکوي او د هر جواب ورکوونکي څخه یو پوښتنلیک تهیه کوي . په عمومي ډول په یوه سیمه کي دوه جواب ورکوونکي انتخابیږي او نوموړي خلک بنایي چه داسي کسان وي چه له کوچنیوالي څخه په هغه ځای کي لوی سوي وي او هغه مواد چه محقق یې په دغه سیمه کي راغونډوي د نوموړي ټولي سیمي د خلکو د ژبي نماینده ګي وکړي . محقق باید د نوموړو موادو د راغونډولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښتنه ولیکي . د جواب ورکوونکي په انتخابولو کي د محقق ډېر غور لازم دی .
کوم څوک چه پوښتنه ځني کېږي د هغه نوم ، د هستوګني ځای ، د هستوګني
د ځای بدلون ، په نورو ژبو کي د ده معلومات ، سن او داسي نور معلومات چه
د ژبي په بدلون کي برخه لري باید ولیکل سي . د جواب ورکوونکي عمر باید تر
شپاړسو کالو زیات وي . ځکه چه بېله جزوي استثنا آتو څخه هغه څوک چه
عمر یې تر شپاړسو کالو لږ وي په ژبه کي پوره تجربه او معلومات نلري . په
عمومي ډول نر ته د جواب ورکوونکي په حیث تر ښځي ترجیح ورکوله کېږي .
ځکه چه نر نسبت و ښځي ته په ټولنه کي په عمومي ډول له خلکو سره ډېر تماس
لري . د جواب ورکوونکي فکري ذکاوت د ژبي په تحقیق کي ډېر اهمیت لري ؛
او هر څومره چه په ژبه کي ډېر معلومات ولري هغومره کټوره نتیجه ولاس ته
راځي . د جواب ورکوونکي خوله او غاښونه باید نواقص ونلري . ځکه چه که
یې غاښونه وتلي وي یا یې مثلاً ژبه کوم عیب ولري ، ممکن د ژبي آوازونه
په صحیح ډول سره ادا نکړای سي . که یو محقق وغواړي چه صحیح مواد
او سم ډېټالاس ته راولي نو ښایي چه د جواب ورکوونکي ټوله اوضاع او خواص
مطالعه کړي او د هغه په خوی او بوی ځان پوه کړي . ځکه صحیح او د
داد وړ جوابونه هغه وخت محقق له جواب ورکوونکي څخه اخیستلای سي
چه دوی یو له بل سره سره وپېژني او یو د بل په خوی او بوی سره بلد سي .
محقق باید په دې عقیده وي چه جواب ورکوونکی همېشه صحیح جوابونه
ورکوي . نو ځکه دی باید له جواب ورکوونکي سره مباحثه ونکړي . که څه هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله جواب ورکوونکی ممکن غلط جواب ورکړي خو محقق باید دلیلونه ور سره ونه وایي. ځکه تجربې ثابته کړې ده چه له جواب ورکوونکی سره دلیلونه ویل ګټه نلري او محقق کولای سي چه داسي مشکلات د خپلي ډېرو په نورو محتویاتو کي حل کړي. محقق باید د جواب ورکوونکي په مرسته او سره ښه خپل تلفظ صحیح کړي. کوم آواز یا کومه کلمه یا خبره چه محقق د هغه په تلفظ کي اشتباه ولري په جواب ورکوونکي پسی دي څو واره تکرار کړي څو صحیح تلفظ یې زده کړي او جواب ورکوونکی هم د هغه د صحت تصدیق وکړي. له جواب ورکوونکي څخه ښایي چه د ژبي په باره کي علمي پوښتني ونسي مثلاً دا باید ځني ونه پوښتل سي چه ولي د (ما احمد ولید) پرځای (زه احمد ولید) یا د (زه احمد وینم) پرځای (ما احمد وینم) نسو ویلای. د داسي پوښتنو جوابونه باید وروسته تر هغه چه مواد راغونډ سول او ډېرو ترتیب سوه له ډېرو څخه واخیستل سي. د تحقیق په وخت کي دي د جواب ورکوونکي لیاقت او ذکاوت وستایل سي. له جواب ورکوونکي سره ډېر صمیمانه او دوستانه وضعیت کول د محقق د بریالیتوب سبب ګرځي. په یوه وخت کي باید ډېر کار ونسي. په عمومي ډول محقق باید په یوه وخت کي تر (۴۵) دقیقي زیات کار ونکړي. یعنی وروسته تر هرو (۴۵) دقیقو باید تفریح وسي. که محقق په ورځ کي درې واره له جواب ورکوونکي سره پنځه شلو ښت دقیقي کار وکړي او نور وخت د نوموړو موادو په مطالعه او د ځینو ریښو او پیوندونو (affixes) په یادولو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېرکړي ممکن يوه سمه اود پام وړ ډيټا راغونډه او ترتيب کړي. خو د محقق له پاره لازمه ده چه د تحقيق په وخت کي د ژبي ځيني اساسي مواد لکه د کلمو ريښې، ځيني لاحقې، سابقې او دهغې ژبي داسي نور هم عناصر زده کړي.

هرکله چه ټول مواد په نومورې ترتيب سره راغونډ سول نو وروسته نقشې ترتيبېږي چه په هغه کي د هغو عناصرو استعمال په بېلو بېلو سيمو کي وښوول سي چه دمخه په پوښتنليک کي ترتيب سوي دي.

توماس او ايلن دامريکا د ژبپوهني نامتو پوهان دي چه دلهجوي اطلس د موادو د راغونډولو په برخه کي يې نسبتاً نوي طريقې استعمال کړي دي. چارلس ک. توماس (Charles K.Thomas) د ژبي هغه عناصر چه دی يې دلهجو د معرفي کولو له پاره ضروري بولي په جواب ورکوونکي باندي يې لولي او د ټېپ ريکارډر په ذريعه يې ټېپوي. په دې طريقه کي دده ګټه داده چه دی وايي داسي چا ته اړتيا نلري چه په فونېټيکس کي دډېري پوهي خاوندوي او نه دی ودې ته ضرورت پيدا کوي چه مجادله وکړي چه څه ډول سيمبولونه او علامې دڅه ډول آوازونو له پاره بايد استعمال سي. که چيری د ټېپ تخنه کار وانه خيستل سي نو د ژبي مواد د تحقيق په وخت کي په ډېر دقيق ډول سره ثبتول غواړي او دا کار هغه څوک کولای سي چه په فونېټيکس کي کافي معلومات او لوړه مهارت ولري، څو د ژبي د لهجو ټول آوازونه د هغو فونېټيکي علامواو سيمبولونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سم ولیکي چه ورته تاکل سوي دي . دغه رنګه تو ماس په نوموړې طریقه سره د ډېر وخلکو دخبرو نمونې په لږ وخت کي ثبتولای سي . برسېره پردې د ټېپولو په واسطه ډېرداسي فونولوجیکي خواص څرګندېږي چه حتی یوه ډېره دقیقه فونوتیکي الفبا او سیمبولونه يې هم نسي څرګند ولای . ددې طریقې یوه بله ګټه داده چه دعروضي خواصو (suprasegmental characteristics) یا په بل عبارت د ژبي په معنی کي د خجونوا و فشارونو داهمیت په باره کي هم صحیح معلومات لاس ته راتلای سي .

هیرلډ ب . ایلن (Harold B. Allen) له یوې بلي طریقې څخه کار اخلي او هغه داده چه لومړی د جواب ورکوونکي څخه خواهش کوي چه داسي شیان لکه د هفتې ، دورځو یا د میاشتو نومونه وښیي او وروسته بیا ځیني جملې ورکوي چه خالي ځایونه ولري او هغه ډک کړي . لکه په دې جمله کي : (ددوی ... ډېری شیدې کوي) چه جواب ورکوونکی په نوموړي خالي ځای کي هغه کلمه راوړي چه د (غوا) له پاره يې استعمالوي . خو دا هم ممکنه ده چه جواب ورکوونکی د (غوا) د کلمې پرځای د (کامېښي) کلمه راوړي . نو دې د پاره چه د جواب ورکوونکي څخه هغه کلمه لاس ته راولي چه د (غوا) له پاره يې استعمالوي داسي جملې چه د نوموړي جملې سره ورته والی ولري څو ځله تکراروي څو چه جواب ورکوونکي و دې ته مجبور سي چه په خالي ځای کي د (غوا) کلمه استعمال کړي . مثلاً داسي جملې لکه (ددوی ... لنګه سوه او ګیلګی يې راوړ) یالکه (غوېي دیوې او ... د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شید وله پاره روزل کیږي) او داسي نور ... ټول پوښتنلیک په همدې ترتیب جواب ورکوونکي لولي او د جملو خالي ځایونه ډکوي او په همدغه وخت کي د جواب ورکوونکي جوابونه ثبتیږي. د ژبي عروضي خواص د ځینو نورو هغو مخصوصو موادو څخه لاس ته راولي چه له جواب ورکوونکي څخه یې ثبت کړیوي

دلهجوي اطلس اصطلاحات

پـه لهجوي اطلس کي د ژبپوهني علما ځیني اصطلاحات راوړي چه دلته یې باید په لنډ ډول سره یاد ونه وسي. په دې جمله کي آیسوگلاس (isogloss) یوه ډېره مهمه اصطلاح ده چه ډېره استعمالیږي. دلهجوي اطلس په ترتیبولو کي ډېر مهم کار دادی چه د ژبي د مختلفو عناصرو د استعمال توپیر چه په بېلو بېلو سیمو کي موجود وي ـ وښوول سي او د هغوی ویشونه او سرحدونه وټاکل سي. هغه سرحدي لیکه چه د ژبي د یوه عنصر د استعمال توپیر په مختلفو سیمو کي وښیي آیسوگلاس بلل کیږي. ځیني آیسوگلاسونه نسبت وځینو نورو آیسوگلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي. مثلاً کوم آیسوگلاس چه دوې لویي سیمي سره بېلوي نسبت و هغو آیسوگلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي چه تر کلیو او وړو وړو سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غیر منظم ډول سره تیریږي . دغې کوم عنصر چه په یوه محل و دغه سیمه کې استعمالیږي او دغه سیمه د یوه آیسوګلاس په واسطه احاطه شوې وي وهغې سیمې ته مرکزي سیمه (focal area) وایي . دغې ځیني هغه عناصر چه د استعمال تو پیرلري ممکن په پراګنده ډول سره تیت شوي وي نوځکه آیسوګلاسونه هم د دغسي عناصرو د استعمال د ځایونو د ښودلو په غرض یو په بل سره نو تلي او ګډ ود سره واقع شوي وي . داسي سیمې چه دغسي آیسوګلاسونه پکښې راغلي وي ګریډیډ ایریا (graded areas) یې بولي . کله کله یو زیات شمیر - آیسوګلاسونه په یوه ځای کي سره واقع شوي وي او تقریباً پر یوه خوا باندي تللي وي . هغه سیمه چه د آیسوګلاسونو د دغسي بنډلونو په واسطه سره بېله شوي وي لهجوي سیمه (dialect area) یې بولي او دغسي آیسوګلاسونه چه د بېلو سیمو په منځ کي یې یو پلن سرحد تشکیل کړی وي نسبت و یوه آیسوګلاس یا هغو آیسو- -ګلاسونو ته چه شمیر یې لږ وي د دغې د پر تغییر وند او بدلونونه ښیي او ممکن کله کله د دغسي سیمې پر لهجه باندي یو بېل نوم کښېښودل سي .

لومړی پوښتنه چه د لهجوي جغرافیې پوهان باید و هغه ته جواب ورکړي داده چه آیا دغه آیسوګلاسونه یا آیسوګلاس همېشه ځای پر ځای ولاړ وي او که په حرکت کي وي ، او که حرکت کوي نو پر کومه خوا باندي روان وي؟ یو آیسوګلاس یا د آیسوګلاسونو یو بنډل چه دکوم داسي سدله شنګه سره تېر شوي وي چه د خلکو په منځ کي یې رابطه او تګ راتګ قطع کړی وي په عمومي ډول د توقف په حالت کي وي . دغې دکوم عنصر یا عناصرو استعمال له مرکز څخه له

سرې څخه ترسرې پورې او له کلي څخه ترکلي پورې خپرېږي او تر هغه وخته پورې په حرکت کې وي څو چه د کوم مانع سره مخامخ سي او ودرېږي. دا مانع ممکن طبیعي وي لکه کوم غر یا کوم لوی سیند یا ممکن سیاسي وي. که چېرې دا ډول مانع وجود ونلري نو سړی باید اغلباً داسې نتیجه واخلي چه د ژبې نوموړي عنصر یا عناصر تل په حرکت کې وي او وهرې خوا ته چه لار ولري هلته نفوذ کوي.

د ژبني اطلس په نقشو کې ندیوازې لیکې استعمالولای سو بلکه موږ کولای سو چه مربع ګانې، مثلثونه، دایرې او داسې نورې نخښې استعمال کړو. د مثال په توګه په پښتو کې د (ښ = ṣ) آواز په ځینو ځایو کې په (ښ = ṣ) په ځینو سیمو کې په (خ = x) او په ځینو منطقو کې په (خ = x̃) سره تلفظ کېږي. که موږ وغواړو چه د (ښ = ṣ) نوموړې درې ډوله سیمې په یوه نقشه کې وښیو، کولای سو چه په هغو ځایو کې چه (ښ = ṣ) وايي د مربع، او په هغو سیمو کې چه (خ = x) وايي د مثلث، او په هغو مناطقو کې چه (خ = x̃) وايي د دایرو علامې ـ کښېږدو او په دې توګه د نوموړې آواز بېل بېل تلفظ په مختلفو سیمو کې د نقشې پر مخ وښیو.

کله کله د ژبې کوم عنصر یا عناصر په هماغه یوه ځای کې په بېل بېل ډول سره استعمالېږي چه وداسې ځایو ته انتقالي سیمه (transition area) وايي. لکه د کندهار په علاقه کې چه (کښی) او (کې)

د وارې والي مګر په ننګرهار او ځینو نورو سیمو کې (کښې) نه استعمالیږي.
کله کله د ژبې ځینې عناصر نیوازې په هغو سیمو کې پیدا کیږي
چه ګوښه واقع سوې وي او خلک یې له نورو سیمو سره ډېر تګ او راتګ نلري
د دغسې سیمو له پاره د ماجنل (marginal) یعنې کِناري یا ګوښه اصطلاح
راوړله کیږي.

یادونه

ژبه او لیک باید سره بېل سي. ژبه د هغو آوازونو
مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندې د انسان د صوتي غړو
په واسطه اداکیږي. مګر لیک د سیمبولونو داسې یو سیستم دی چه د دغو
آوازونو د ښودلو د پاره په کاریږي. د عصري ژبپوهنې
له مخې و دغو رسم سوو سیمبولونو ته ژبه نسو ویلای. نو که موږ
وغواړو چه د یوې ژبې تحقیق وکړو بنایي چه خبرې تر غوږو او کتنې لاندې
ونیسو نه لیک؛ خصوصاً په پښتو او دې ژبو کې چه د ټولو والي آوازونو
له پاره لیکلي سیمبولونه نسته او د لیک له مخې د نومړو ژبو د خبرو ټول
آوازونه نسي تمثیلولای.
د ژبو د ساختمان او جوړښت او د هغو د بېلو بېلو لهجو

د توپیرونو څېړل او معلوموول ځانله اصول او میتود لري چه دا کار باید له دغو اصولو او میتودو سره سم وسي نه په غیر علمي او اټکلي توګه.

د نړۍ ژبي د ساختمان او جوړښت له مخي یوله بله سره توپیر لري. نو ځکه د یوې ژبي ساختمان او جوړښت باید د کومي بلي ژبي د ساختمان او جوړښت پر اساس تر تحقیق او څېړني لاندي ونه نیول سي، بلکه هره ژبه بنایي چه د خپل ساختمان په چوکاټ کي وڅېړله سي.

د دې د پاره چه یوه نوې ژبه په لږ وخت، په اسانه توګه او په نسبتاً بشپړ ډول زده سي نو د شاګرد د مورنۍ او د هغې ژبي جوړښت او ساختمان چه شاګرد یې نوې زده کوي هرو مرو باید سره پرتله سي څو په دې توګه د نوموړو ژبو توپیرونه څرګند سي. وروسته شاګرد باید د هغو توپیرونو په زده کړه کي ډېر زیار وباسي چه د ده ژبه یې له هغې ژبي سره لري چه دی یې زده کول غواړي.

پای

لیک، نصیر حلیمي لسپنتون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې په ليکلو کې ماخذ لاندې کتابونه کتلي دي :

1. Allen Harold B. 1958, Applied English Linguistics, New York.
2. Bloomfield, Leonard 1933, Language, New York.
3. Gleason Henry A. Jr., 1955, An introduction to descriptive linguistics, New York.
4. Hall, Robert A., Jr. 1960, Linguistics and your language, N.Y.
5. Herbert Penzl 1961, A Reader of Pashto. The Univ. of Michigan.
6. Hockett Charles E. 1959, A course in modern linguistics N.Y.
7. Kenneth L. Pike 1947, Phonemics, The Univ. of Michigan.
8. Nida, Eugene 1949, Morphology, The Univ. of Michigan.

تورك كتابلر اوجاغی
دوغوش مطبعه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library